

HONTI LÁSZLÓ

Észrevételek az uráli számnevekről*

The writing of this paper was prompted by the material published in Kannisto's Vogul dictionary (KEM), primarily the reemergence of Vogul numerals giving occasion for the discussion of the problems of Vogul numerals, not for the first time. The central topic of the paper is the dating and formation of attributive vs. non-attributive numerals, and a diachronic analysis of the latter. The conclusion is that this bifurcation probably dates from PU, since both Ugric and Samoyedic languages form non-attributive '2' with an ancient dual morpheme, which was analogically transferred to other numerals in the same function in some languages; furthermore, within the group of Fenno-Permic languages these two types of numerals are used extensively, although the formation of the non-attributive numeral is different than in the other languages. In Vogul and partly in Ostyak different morphological devices were also used to create non-attributive numerals. Other minor points in the paper are additions to the author's monograph on numerals (Honti 1993).

Keywords: Ugric, Samoyedic, non-attributive numerals, number system, numeral system

0. Bevezetés

Kannisto hatalmas vogul gyűjtésének kiadása 2013-ban vogul szótárának kiadásával immáron lezárult. Várakozásomnak megfelelően sok értékes, eddig ismeretlen adat jutott tudomásomra. A vogul számnevek közt sok olyant találtam, amely újdonságot jelent mind az eddig publikált Kannisto-féle munkák, mind a mások gyűjtéséből készült közlemények anyagához képest. Éppen ezért szükségesnek vélem ezek feldolgozásával teljesebbé tenni főleg a vogul számneveknek az általam eddig megrajzolt képét.

Ezen írásomban csak a magyar, a vogul és a szamojéd adattáram összeállításakor törekedtem teljességre, az osztják esetében főleg Steinitz szótárára (DEWOS) és számnévi monográfiám (Honti 1993) adattárára hagyatkozom, és jobbára csak alkalomszerűen idézek belőlük. Az osztjákra egyébként is csak mellékesen térek ki, e nyelv nem-attributív számneveiről ugyanis a hajdan előadottakhoz képest (Honti 1993: 166–168) nincsen sok új mondanivalóm.

* Ezúton is megköszönöm lektoraim értékes megjegyzéseit.

Mivel ez az új vogul szótár gyaníthatólag egyelőre nehezen hozzáférhető, a belőle kiemelt adatokat nem fonematikus átírásban idézem, hanem az eredeti közlésmódot megtartva. Az egységesség végett a Liimola történeti morfológiai monográfiájából (Liimola 1963) kiemelt adatok idézésekor is így járok el; ettől csak abban az esetben térek el, ha a Kannisto-féle kéziratos anyagból kb. harminc évvel ezelőtt kijegyzetelt olyan adattal operálok, amelyet most csak a „Honti 1993” alapján tudok idézni, hajdani céduláim ugyanis elvesztek. Az egyszerűség kedvéért megtartom a vogul nyelvjárásoknak a német nyelvű szakirodalomban használatos rövidítéseit is, mivel forrásaim is ezeket alkalmazzák. A szamojéd nyelvek adatait is az eredeti írásmód szerint közlöm. Helykímélés végett az adatok jelentését csak akkor adom meg, ha feltétlenül szükségesnek látszik.

Ha az adattárban közvetlenül a tilde (~) előtt vagy után \emptyset található, annyit jelent, hogy forrásaimban nem találtam meg vagy az attributív, vagy a nem-attributív számnévi alakot, vagy az utóbbi talán nem is létezik.

Némely esetben – ha tudom – egy-két példamondattal is szemléltetem a két-féle számnév használatát.

Mivel e dolgozat megírásának apropójául a vogul nem-attributív számnévek képzésmódja szolgált, jónak láttam kitérni más uráli nyelvek nem-attributív számnéveire is, és így talán e kategória megoldásának módjai nem csak a mi nyelvcsaládunkat tekintve lehetnek tanulságosak.

1. Attributív és nem-attributív számnévek

Megpróbálom tehát kiegészíteni az uráli számnévi monográfiámban a nem-attributív számnévekről megrajzolt képet (Honti 1993: 132–136). Ezeknek vannak olyan változataik is, amelyek minden valószínűség szerint külön nyelvi fejlemények.

A szakma művelői a következő uráli nyelveket ismerik olyanként, amelyekben megkülönböztetnek az attributív és nem-attributív tőszámnévek: cseremisiz, magyar, vogul, osztják, jurák, szelkup továbbá – szerintem – nyilván ilyen volt egykor a kamasz is. Ezek közül az ugor és a szamojéd nyelvek mutatnak azonos eredetű morfológiai megoldást a nem-attributív tőszámnévek megformálásában. A következőkben tehát ezen nyelvek releváns adataival foglalkozom. A cseremisiz számnéveket nem az adattárban mutatom be, hanem az adatokat értelmező részben, mivel elégséges az őscseremisiz rekonstrukciók segítségével szemléltetni, miként alakult ki a két számnévi kategória.

1.1. Adattár

’1’

Magyar: *ëgy* (= *ëgy* ~ *ëggy*).**Vogul:** TJ *üχ* ~ *ü•ki*, TČ *üχ* ~ *ü•ki*, KU *äk_u* ~ *ä•kβäγ*, KM *ä_uk_u* ~ *ä•kβäγ*,¹ KO *äk_u* ~ *ä•kβäγ*, P *εk* ~ *εkεγ*, VNZ *εβ* ~ *∅*, VNK *äk* ~ *ä•kβä*, VS *äβ* ~ *ä•kβä*, LU *ek* ~ *εgβē*, LUT *∅* ~ *ēkē*, LO *ä•kβä*, *äkβ*, *äβ* ~ *ä•kβä*, So *ä•kβä*, *ä•kβ*, *ä•k_u* ~ *ä•kβä* (KEM 23b, 27b).T *uχ* (*uk-*) ~ *uki*, K *äkw*, *äkwē* ~ *äkwäi*, LM *äkw* (~ *äk* ~ *äu*) ~ *äkwä*, LU *äk* (*äkw-*), P *okw*, *ou* ~ *oukwei*, N *akw*, *au*, *ak* ~ *akwa* (MK 28a, 29b).**Osztyák:** V *ěj* ~ *ějəl*, Vj *ěj* ~ *ějət*, Trj *ěj* ~ *ějəl*, Sal *ěj* ~ *ějət*, DN *ěj* ~ *ějət*, Ni *īj* ~ *it*, Kaz *ij* ~ *it*, O *i* ~ *it* (Honti 1993: 75, 290–297).**Jurák:** O *ηōB*”*Ξ*, U *āB*”*Ξ* ~ O *ηōppōi*, U *āppōi* ’einer’ (Lehtisalo 1956: 38b–39a), *ηοβ*” ~ *ηονου* (Tereščenko 1965: 394a, 398b).**Szelkup:** Ta *ukkir*, *okkir* (Erdélyi 1969: 283), *okker* ’eins’, *okkə* „Kurzform” (DSA 33b–34b); még vö. „suff.dat.sg. (Pr[okof’ev 1937]) *-opti*, *-opti*, *-epti* ’mit’, z. B. *äsänopti* ’с отцом’ (< **-n* + **op-tā-*) (vgl. auch: (Pr) *ukkir*, *okkir* ’один’)” (Janhunen 1977: 28).**Kamasz:** *o’β̂*, *o’η̂*, *o’b̂* ~ *o’b̂d̂* (?) ’einer’ (DJ 49a).

’2’

Magyar: *két* ~ *kettő*.**Vogul:** TJ *kit* ~ TJ *ki•t̂i*,² TČ *kit* ~ *ki•t̂i*, KU *kit* ~ *ki•t̂äγ*, KM *kit* ~ *ki•t̂äγ*, KO *kit* ~ *∅*, P *kit* ~ *kitεγ*, VN *kit* ~ *∅*, VNZ *∅* ~ *kitä*, VNK *∅* ~ *kitä*, VS *kit* ~ *kitē*, LU *kit* ~ *kitē*, LO *kit* ~ *kitij*, So *kit* ~ *kitij*; még vö. LO So *kittij* ’in zwei Teile, Richtungen; halb, zur Hälfte; getrennt’: *kittij βislamēn* ’wir nahmen es zur Hälfte’, So *ēkβäγ ðikāy kittij ələy* ’der Alte und die Alte leben getrennt’ (KEM 396a, 397a, Liimola 1963: 21).T *kit* (*két*) ~ *kiti*, K *kit* ~ *kitäi*, LM *kit* ~ *∅*, LU *kit* ~ *∅*, P *kit* ~ *kitej*, N *kit* ~ *kiti* (MK 215ab), „... a dual. *-äy* képzőnek egy másféle hangbeli változata (v. ö. *kitäi* ’kettő’, e mellett *kiti*)” (Munkácsi 1894b: 7, jegyzet), N *kitäi* ’mensei’ ’ketten mentek’ (Munkácsi 1894b: 214); még vö. N *kitti* ’ketté; zer-, ver-, ent-zwei, ins zwei’: *k. süseu* ’wir werden uns trennen’ (MK 216a).**Osztyák:** V Vj *kät*, *kit-* ~ *kätən*, Trj J *kät*, *kit* ~ *kätən*, Sal *kät* ~ *kätən*, DN *kēt* ~ *kätən*, Ni Kaz *kät* ~ *kätən*, O *kät* ~ *kätən* (DEWOS 696, Honti 1993: 84,

¹ A KEM a Kannisto által az *ä*-nél kissé nyíltabb magánhangzó jelölésére használt *ä*-féle karakterek helyett (pl. Kannisto 1919: 11) tévesen *ä*-félüket ír, de itt a KEM-ből idézett adatokban megtartottam ezt a jelölést. A KEM egyéb magánhangzók jelölésében is eltér Kannisto (1919) jelölésmódjától, noha erre a szótár előszava nem tér ki.

² A *ki•t̂i* szónak téves jelölésűnek kell lennie a két főhangsúly miatt, helyesen nyilván így van: *ki•t̂i* (l. pl. Liimola 1963: 21).

290–297), V Vj *kittə* 'beide' (DEWOS 696), V *kumtə* 'оба': к. *məncəyən* 'оба (они) ушли' (Terėskin 1961: 141), V Vj *kittə* 'оба': *min k. kañlətəp* 'мы оба бодем' (Terėskin 1981: 115); a számnevek rendszerint csak jelzői szerepben fordulnak elő, a számolástól és a nem-attributív használatú *kəmkən* számnévtől eltekintve önállóan ritkán jelennek meg (Terėskin 1961: 141).

Jurák: O *šid'è* ~ Ø, U *šid'ə*, *šid'è* ~ Sj *šid'əχā*''Э, U *šid'əχə*''Э. U *təδəmin* D^rā'' *ořpəi* š. 'gib mir ein Rentier, eins oder z w e i'; O *šid'ip(š'š'è*''Э, *šid'e•pī*''Э, U *šid'epī*''Э 'beide' (Lehtisalo 1956: 448b, 449ab, *судя* 'два' ~ *судяха*: с. *помңа хэсь* 'статья глуповатым, полоумным, помешанным (букв. пойти между двумя)', *сидтэхэ*, *сидябту*, *сидябты* 'оба, обе' (Tereščenko 1965: 557–558); még vö. *sidea*, *side* 'zwei' ~ *sidebtihi*?, *sidebī*?, *sidebti*? 'beide' (Castrén 1854/1966: 202, 1855/1974: 32).

Szelkup: Ta *šitti*, *šitt* 'zwei' ~ *šittäqi* (Erdélyi 1969: 221a), *šitākə*, *šitəjəkə* Dual (DSA 358a). „Будучи оформленными посессивными показателями Du. или Pl., количественные числительные имеют значение лично-собирательных (collectiva personalia): *šittāmī* 'мы вдвоем', *šittālī* 'вы вдвоем'; *šittāī* 'они вдвоем'; *nəkyrmyt* 'мы втроем'; *təttlyt* 'вы вчетвером'; *sompylatyt* 'они впятером' и т. д.: *Mē n ə k y r m y n tūsymyn* 'Мы втроем приехали'; *Tap kumyt mətqyntyt sompylatyt ilətyt* 'Эти люди в чуме впятером живут'" (Helimskij 1980c: 287; a mondatokbeli számneveket én emeltem ki, H. L.).

Kamasz: *šidə*, *šide* ~ *šidögö*, *šidəgu* 'zu zweien' (DJ 64b, 137). Ehhez vö. *nāyur* 'drei' ~ *nāyurgo* 'zu dreien', *šumna* 'fünf' ~ *šumnaŋo* 'fünf zusammen' (DJ 42b, 60a); még vö. *šide* 'zwei' ~ *šidegö* 'beide', *nāyurgo* 'drei zusammen', *thə'degö* 'vier zusammen', *šumnaŋo* 'fünf zusammen', *muktugo* 'sechs zusammen', *bie'dgö* 'zehn zusammen' (Castrén 1854/1966: 202).

1.2. Az adatok történeti elemzése

Az itt tárgyalandó nem-attributív számnevek képzésmódja:

- (1) hangtani változással, magyar *ëggy*, ugor 'kettő',
- (2) morfológiai megoldások:
 - (a) duálisjellel: ugor '2' (→ vogul '1') (1.2.2.2.1.), jurák, szelkup és kamasz '2' (1.2.3.),
 - (b) (önálló szóból keletkezett) képzővel: vogul, osztják, esetleg a jurák és a szelkup is (1.2.2.2.3.1., 1.2.2.2.3.2., 1.2.3.),
 - (c) egyes számú 3. személyű birtokos személyjellel: tavidai vogul (1.2.2.2.1., 1.2.2.2.2.), kamasz (1.2.3.),
 - (d) partikulával: jurák? (1.2.3.), önálló szóból(?) keletkezett képzővel: szelkup (1.2.2.2.3.1.).

A kérdéssel foglalkozó szakirodalomnak az ezen témát bemutató közléseit jónak látom idézni, hogy hiteles legyen a kép, ill. hogy az általam vitatott nézeteket az olvasó ne az én értelmezésemben ismerje meg.

1.2.1. Cseremisiz

A cseremiszről csak azért szólok, hogy bemutassam, miként alakulhatott ki e nyelvben a majdnem teljesen egységes megformáltságú „attributív ↔ nem-attributív” tőszámnevek rendszere.

A cseremisz '1'–'7' számneveiben $-ât / -ət$, $-tât / -tət$, a '8'–'9' jelentésűekben pedig az $-â / -ə / -e$ elem a nem-attributív funkció jelölője (erről l. Honti 1993: 134). A cseremiszben a kétféle számnévi sor létrejöttének

- (1) az '1' és a '2' számnévben bekövetkezett analógiás hangtani változás volt az elindítója,
- (2) majd attributív funkcióban a rövidebb változat szilárdult meg, a testesebb pedig a nem-attributívban,
- (3) az eredetileg t -tlen '1' – lefoglalódván az attributív funkcióra – analógiásan befolyásolta a '2' hangalakját,
- (4) talán ezzel egyidejűleg módosultak a nem-attributív számnévi alakok alternatíve egy t -vel kiegészülve,
- (5) majd e funkcionális kettősség analógiásan átterjedt a többi számnévre is.
- (6) A nem-attributív '8' és '9' gyaníthatólag csak azért bővült pusztá magánhangzóval (vagyis t nélkül), mert ezek mindketten eleve testesebb lexémák voltak. Tehát őscseremisz
 - (1) $*ik$ '1', $*kakte$ '2' > $*ik \sim *iktet$ '1', $*kakte \sim *kaktât$ '2'
 - (2) attributív: $*ik$ '1', $*kakte(!)$ '2' ~ nem-attributív: $*ikte$ '1', $*kakte(!)$ '2'
 - (3) attributív: $*ik$ '1', $*kakte$ '2' > attributív: $*ik$ '1', $*kak$ '2'
 - (4) nem-attributív: $*ikte$ '1', $*kakte$ '2' > nem-attributív: $*iktə(t)$ '1', $*kaktâ(t)$ '2'
 - (5) attributív: $*kum \sim$ nem-attributív: $*kumât$ '3',
attributív: $*nil \sim$ nem-attributív: $*nilət$ '4',
attributív: $*wić \sim$ nem-attributív: $*wićət$ '5',
attributív: $*kut \sim$ nem-attributív: $*kutât$ '6',
attributív: $*šišəm \gtrsim *šəm \sim$ nem-attributív: $*šišəmət \gtrsim šəmət$ '7',
 - (6) attributív: $*kandakš \sim$ nem-attributív: $*kandakšâ$ '8',
attributív: $*indekš \sim$ nem-attributív: $*indekšə$ '9'
 (vö. Berezcki 1992: 9, 13, 18, 23, 42, 61–62, 85, 2002: 63, Honti 1993: 133–134; a mai cseremisiz nyelvjárási számnevek együttesét l. Honti 1993: 286–287).

1.2.2. Ugor

Az ugor nyelvekben csak az '1' és a '2' számnévben van meg ez a kettősség, de jobbára nem azonos elem e két számnév nem-attributív funkciójának hordozója.

1.2.2.1. Magyar

A magyar *egy* \approx *ëggy* hangtani változásnak, intervokalikus nyúlásnak köszönheti létét. „Az *egy* számnév kiejtésében szünet vagy magánhangzó előtt mindig hosszú a *gy*: *egyé* [ëggyé v. eggyé] ’nem kettőé vagy többé’ (más, de ugyanúgy ejtjük: *eggyé* válik), *egyek* [ëggyek, ill. eggyek], *egyet*; *egy óra van* [ëggy, ill. eggy]. [Bekezdés] Az *egy* számnév szócsaládjának tagjai közül azokat a világos származékokat és összetételeket, amelyekben magánhangzó áll a *gy* után, szintén hosszú *gy*-vel ejtjük: *egyes* [ëggyes]; *egyágyas*...” (Grétsy – Koválovsky 1983: 463). (1) Az attributív ’1’ tehát hosszú mássalhangzóval ejtik szünet és magánhangzós kezdetű szó előtt, (2) a nem-attributív ’1’ hosszú mássalhangzós, (3) míg az ezen számnévből kialakult határozatlan névelő még magánhangzós kezdetű szó előtt sem hosszú mássalhangzós, pl. (a) *ëggy* (*kettő*, *három*...), (b) *ëggyet* (*gondoltunk*), (c) „*S nekem csak e gy rejtéllyel több jutott*”, „*Előtted e gy öröklét van kitarva*” (Madách Imre: Az ember tragédiája, Harmadik szín). Az „*ëgy ~ ëggy*” kettősség létrejöhetett sporadikus nyúlással, de szerepe lehetett a *két ~ kettő* hangtani analógiájának is. Lektoraim akként vélekednek, hogy az ’1’ névelőként és számnévi jelzőként nem feltétlenül különíthetők el egymástól fonetikailag, ti. mindenkor *ggy* jelentkezik magánhangzóközi helyzetben. Az biztos, hogy nem abszolút érvényűek a nyelvi szabályok, de gyakran meglehetősen világosan érvényesülnek, pl. *láltam ëggy em'bërt* ’láltam egy embert (= nem kettőt vagy többet)’, *láltam ëgy e•mbërt* ’láltam egy embert (= valakit, nem individualizáltat)’. A névelővé vált alakváltozat nyilván hangsúlytalan helyzete folytán őrizte meg a rövid mássalhangzót. Ehhez vö. „*Egy* ’one’ and *kettő* ’two’ have the forms each for the nominative and indeterminate use. *Egy*, when used as a numeral and therefore accented, is pronounced (though not written) with lengthened final consonant... but when used as the indefinite article... it is not accented and is pronounced with a short consonant” (Hall 1938: 43). A téma szempontjából fontosnak tűnik a következő közlés is: „The existence of a separate absolute form for a particular numerical value implies its existence for the next lower value” (Greenberg 1978: 287). Ezen szabályszerűség (univerzálé) Greenberg szerint három kivételt ismer, ezek pedig a marokkói arab, a mandarin és a magyar lennének, vö. „... exception is Hungarian *két* ’two’ (contextual), *kettő* ’two’ (absolute)” (uo.). Előrebocsátom, hogy ezen írásom értelmében a magyar törölhető a kivételek listájából, és valószínűleg egy uráli nyelv sem írható be, legalábbis történeti vonatkozásban nem.

A magyar *kettő* és obi-ugor megfelelői ősi duálisjellel jöttek létre. Részben ez igaz a szamojéd nyelvek ’kettő’ számnévének esetében is. A *kettő* közvetlen etimológiai rokonságával kapcsolatban van egy fontos, obi-ugor vonatkozású észrevételem. Ennek apropója az ezen ugor szók egyes változatainak szóközépi hosszú mássalhangzója, amelyről az uráli ’2’ tárgyalásakor monográfiámban (Honti 1993: 84–90) nem szóltam, mert elfogadtam a TESz képviselte nézetet:

„A *kettő* szóbelseji *tt*-je magánhangzóközi gemináció eredménye” (TESz 2: 476, hasonlóan: EWUng 1: 745). Ugyancsak *tt*-t látunk egyes obi-ugor nyelvi adatokban is, amelyekre csak most figyeltem föl: osztják V Vj *kittə* ’beide; oĉa’, V *κummə* ’oĉa’, vogul LO So *kittiy* ’in zwei Teile, Richtungen; halb, zur Hälfte; getrennt’, N *kittiy* ’ketté; zer-, ver-, entzwei, ins zwei’ (az adatok forrását l. az 1. pontban). Az idézett adatok mindkét nyelvben csak egy-egy nyelvjáróterületen élnek, és *tt*-t tartalmaznak, amely nem lehet az uráli **käktä* ’2’ szóbelseji más-salhangzó-kapcsolatának a folytatója, mivel az U FU **kt* az ugor alapnyelvben **tt*-vé lett, majd **t*-vé rövidült, miként az U FU **tt* is. Tehát az itt idézett obi-ugor ’kettő’ jelentésű számnevek *tt*-je újítás, akárcsak a magyar *kettő* *tt*-je is, és ennek az újításnak legkésőbb az obi-ugor és az ősmagyar korban kellett lejátszódnia – valószínűleg spontán nyúlásként. Erre a jelenségre az osztjából idézettek adatokat.

Az (*ə* előtti) intervokális nyúlásra bőven vannak adatok legalább a jugáni osztják nyelvjárásban, pl. J *məwwə səɾ?* (= *měwə sěɾ?*) ’was für ein?’ (Paasonen 1965: 84), vö. *məwə* (= *měwə*) ’was, was für ein’ (DEWOS 878), *wəssəm* (= *wōssəm*) ’ich bin’, *wəlləm* (= *wōlləm*) ’ich war’ (PV 86), *kāt* ’Haus’: *küttəm* (= *kutəm*) [’mein Haus’] (Paasonen 1965: 78), vö. J *kāt*: *kutəm* (DEWOS 565). Ez a fonetikai párhuzam természetesen nem szolgál közvetlen bizonyítékul a gemináció magas korára, csak éppen a lehetőséget kívánja láttatni; egyébként hasonló intervokális mássalhangzó-nyúlásra bőségesen vannak példák a magyar és a vogul nyelvjárásokban is.

Kérdés persze, az osztják *kittə*-ben és a vogul *kittiy*-ben mi a nem-attributív funkció hordozója. Arra kell gondolnom, hogy egykor ezek is tartalmazhatták az eredeti **γ* duálisjelet, amely eltűnt e szóalakból a nyelvterület nagy részén, ill. ahol megmaradt, talán ott is a perifériára szorult. A vogul *kittiy* kétségtelenül transzlatívuszragos forma, amely csak egy ősvogul **kittə* hangsorú szóhoz járulhatott hozzá. Ez a *γ* különösen a vogulban gyakran meggyengült formában realizálódik, amit Munkácsi ’ és ’ jelölésmódja tükröz. Arra persze nem tudok magyarázatot adni, mi okból következett be a *t* nyúlása az obi-ugor **kittə*-ben (vö. Honti 1982: 158): **kittə*, ill. mivel magyarázható az ugor **kittə*- > ősmagyar **kittə* változás, legfeljebb arra gondolhatok, megismétlem: talán sporadikus változás lehetett, vagyis aligha ugor kori eseményről van szó; Csúcs Sándor szavai-val: „A **-tt*- > **-t*- > **-tt*- változás nem történhetett meg az ugor alapnyelvben. Ezt ugyanis meg kellett előznie a magyar **-t*- > **-δ*- > *-z*- változásnak” (levélbeli közlés).

A magyar *kettő* ~ vogul TJ *ki·t̪̥*, KU *ki t̪̥γ*, P *kiteγ*, So *kit̪̥γ* ~ osztják V *kät-kən*, Vj *kätγən*, DN *kätən*, Kaz *kätən* történetileg az uráli alapnyelvi *γ* elemű duálisjelet tartalmazza, amely az osztjában egy másik számjellel, az uráli **n* többesjellel kombinálódott (erről l. Honti 1997: 3, 85).

A magyar nyelvtörténeti dokumentumokban található egy másik nem-attributív, gyűjtőszámnévi alak is: *monnó* 'mindkét; beide; minden; alles'. Etimológiai szótáraink állásfoglalása szerint: „Bizonytalan eredetű. Talán magyar fejlemény, s a *ma*, *majd*, *már*, *más*, *most* közös *ma-* ~ *mo-* alapszavából keletkezett” (TESz 2: 950a, rokon nyelvi megfelelőit l. a *más* szó alatt: TESz 2: 852b–853b; hasonlóan: EWUng 2: 991b–992a, 941b–942a). Ezen etimológiai szótáraink utalnak arra is, hogy a vogulban és a lappban 'második' jelentésű derivátumai is vannak a névmási alapszónak. Etimológiai szótáraink magyarozatát teljes mértékben elfogadhatónak tartom. A magyar *monnó* eredetét szemantikailag megerősítik a finnugor nyelvek is, vö. finn *molempi* 'beide' (SSA 2: 170b), még vö. fi. *muu* 'andere(r/s)' (SSA 2: 185a), *moinen* 'so ein, solch' (SSA 2: 169a), *mokoma* 'so ein, solch; vortrefflich; nichtig; Lump' (SSA 2: 170ab). A finnugor alapnyelvi mutató névmási alak **mu* 'ander(er)' (UEW 1: 281) vagy még inkább **mo-* ~ **mu-* lehetett (Kulonen 1993: 197, ugyanezen tanulmány részletesebben is szól a finn szócsaládról).

1.2.2.2. Vogul

A nem-attributív vogul '1' és '2' megformáltsága történeti alaktani szempontból kissé bonyolult kérdés, ezek alaktani jelölésében két morfémmal van dolgunk, amelyek analógiásan bekerültek olyan szóalakokba, amelyekben e morfémmák eredeti funkcióját tekintve indokolatlan a jelenlétük. Ráadásul más szavak hasonló szerkezetű szóvégében bekövetkezett hangtani változások is befolyásolhatták ezen nem-attributív számnevek nem-attributív funkciójú morfémmájának hangalakját.

A következőkben bemutatom, miként vélekedett Munkácsi e vogul számnévi kategóriáról.

Tavdai nyelvjárás: „A k e t t ő s s z á m a tavdaiban általában hiányzik. Egykori léteztének gyér nyomai: *kiŕi* 'kettő' a jelzői *kit* 'két' alak mellett, melynek analógiájára mint a kondai és pelimi nyelvjárásokban itt is az önálló 'egy' számnévre *uki* alak divik, míg jelzői párja: *uχ*” (Munkácsi 1894b: 261; kiemelés az eredetiben, H. L.). Munkácsi anyagában egyáltalán nem találkoztam a (Kannisto) TJ *ki•tŕi*-féle alakokkal, amely Munkácsi lejegyzési módja szerint **kitŕi* alakban lenne várható. A nem-attributívok közül megemlíteném a TČ *ki•tŕi* '2 (nem-attr.)' (Liimola 1963: 21), amelynek végződése – legalábbis funkcionálisan – megfelel a többi, nem-attributív '2' duáliszi *-əŕ* végződésének, bár ez az *i* (= *-i*), amint Liimola (1963: 22) – Munkácsi nézetével (1894a: 158, 1894b: 261) ellentétben – Kannistóra (1908: 193) hivatkozva közölte, morfológiailag és történetileg nem azonos a duálisz jelével, hanem nyomatékosító szuffixum. Nyomatékosító elemről lévén szó, az egyes számú 3. személyű birtokos személyjelre kell forrásként gondolnom, de a duáliszjel is szóba jöhet forrásként, és így mindkét morfémmának szerepe lehetett a T *kiŕi*, TČ *kitŕi* *-i*, ill. *-i* elemének megszületésében, amely

így a nem-attributív '1' számnévben is megjelent. Ezt az a körülmény is elősegíthette, hogy a tavdai nyelvjárásból eltűnt a duális, vagyis a (TJ) *ki•t̪i̪*-ben elhomályosult az *-i̪* (fonematikusan: $-\partial w < *-\partial \gamma$) eredeti funkciója. Egyébként a birtokos személyjelnek a kamaszban is szerepe lehet a nem-attributív '1' létrejöttében (l. 1.2.3.).

Kondai nyelvjárás: „A *kit* 'két' mellett a 'kettő' megfelelője: *kitäi*' s úgy látszik ennek analógiájára mondják a számolásban is az 'egy'-re is: *äkwäi*' (*khus-äkwäi*' '21', *vuot-äkwäi*' '31'), bár jelzőileg *äkw*' (pl. *äkw' lo* ['egy ló'])” (Munkácsi 1893: 363, 1894b: 191).

Pelimi nyelvjárás: „A *kitei* mellett itt is van *ökwäi* 'egy', *khus äri ökwäi* 'huszonegy', *vöt äri ökwäi* 'harmincegy' stb.; ellenben jelzőileg: *ökw' lü* 'egy ló'” (Munkácsi 1894a: 9, 1894b: 234).

Északi nyelvjárás: Munkácsi nyelvtanában (1887–1890, 1894b) nem találtam semmit sem az *akwa* (MK 29b) 'éggy' és a *kiti*' 'kettő' (MK 215b) számnevekről.

Munkácsi nyelvtani vázlatában (Munkácsi 1887–1890, 1890–1891, 1893, 1894a, 1894b) és vogul szótárában (MK) nem találtam a fenti idézetben (Munkácsi 1894a: 158, 1894b: 261) szereplő kondai és pelimi *uki* hangalakú, 'éggy' jelentésű számnevet; a kondai szövegekbe beleolvastam, ott sem bukkantam K *uki* formára, a pelimi anyagot pedig valamikor kicéduláztam, de nem-attributív P *uki* 'éggy' alakot ott sem találtam, van viszont (Kannisto) P „*ek, ek* (attr.), *ekə* (subst.) '1'” (Honti 1988: 156). Munkácsi tehát valószínűleg tévedésből állította, hogy van kondai és pelimi vogul *uki* hangalakú, 'éggy' jelentésű számnév is.

1.2.2.2.1. A vogul 'éggy' és 'kettő'

Ezek hangalakjáról Liimola részletesen szólt (l. az alábbi két idézetben), de – szerintem – részben tévesen:

(1) „Die Formen *ä'kβä*, *kitä* usw. 'eins, zwei' der Mundarten VNZ, VNK, VS, LU (s. oben) erinnern allerdings stark an die entsprechenden Formen von P, KU, KM, KO, aber trotzdem ist es nicht ganz sicher, ob sie wirklich Duale sind. Ursprünglich wurde nur das Wort *kit*, *kit* 'zwei' mit dem Dualcharakter versehen, wovon es auf *üχ*, *ä'kβə* usw. übertragen wurde. Das erstere endet auf einen Konsonanten, und der Dual lautet regelgemäss LO *kitiy*˚, So *ki'tiy*˚, mit diesen Formen stimmt TJ *ki•t̪i̪* überein... Das Wort *üχ*, *ä'kβə* usw. 'ein' wiederum lautet vokalisiert aus (bzw. tat das noch spät), und ein Teil der obliquen Kasus hat, wie in allen auf einen Vokal ausgehenden Wörtern, auch in Ö, W³ vor der Endung einen Vollvokal, z. B. (Kann. Mskr.) KU *ä'kβä n*, KM *ä'kβä n*, P *εkə n*, VS *ä'kβē n*, LU *εgβē n* 'zusammen', KU *ä'kβä n*, KM *ä'kβä t*, P *εkə t*, VNK *ä'kβēt*, VS *ä'kβēt*, LU *εgβēt* 'zusammen'. In VN, VS, LU, LM endet der

³ Ö = keleti nyelvjárások, W = nyugati nyelvjárások.

Dual auch in den vokalisch auslautenden Wörtern auf *-ī*, *-i* usw. (s. oben). Das Dualzeichen ist bei *ä`kβäγ* usw. offenbar ziemlich jung, denn es fehlt ja in den Formen von N und S⁴ (über die letzteren s. weiter unten). Wenn man nun VNZ *ä`kβā*, *kitā* usw. für Duale halten will, muss man annehmen, dass das Dualsuffix schon in der Zeit, als das **γ* auch in diesen Mundarten noch bewahrt war, auf das Wort *ä`kβä*- übertragen wurde, und dass das **γ* dann mit dem vorangehenden weiten Vokal zu *-ā* usw. verschmolzen wäre. Das so entstandene *-ā* usw. wäre dann auf **kitī*, **kiti* 'zwei' (Dual) übertragen worden, und nur diese zwei Wörter hätten das Dualzeichen in dieser Form bewahrt. Neben dieser Deutung verdient aber auch eine andere Erklärungsmöglichkeit Beachtung. LO *ä`kβā*, So *ä`kβā* 'ein' haben kein Dualzeichen. Sie sind sozusagen volle, nachdrückliche Formen, die den Schlussvokal bewahrt haben, und derartige Formen kommen auch in TJ, TČ vor (s. weiter unten). Es ist möglich, dass auch VNZ *ä`kβā*, *kitā*, VNK *ä`kβā*, *kitā*, VS *ä`kβā*, *kitā*, LU *εgβē*, *kiDē* kein Suffix enthalten. Die Wörter sind beim Zählen oft mit besonderem Nachdruck ausgesprochen worden. Dabei kann der Schlussvokal des ersteren gedehnt worden sein, und unter der Einwirkung des ersteren hat wohl *kitā* usw. den auslautenden Vokal erhalten können" (Liimola 1963: 19). – Megjegyzéseim ehhez:

(a) A VNZ *ä`kβā*, VNK *ä`kβā*, VS *ä`kβā*, LU *εgβē* 'ëggy', *kitā* 'kettő' alakok bizonyosan duáliszi alakok, ezekből a nyelvjárásokból ugyanis gyakran eltűnt a szóvégi *γ* (a példákat l. alább), amely azonban a ragozott alakokban ismét előbukkanhat, ezt igazolják a VN, VS, LU, LM nyelvjárási duáliszi *-ī*, *-i* végződésai.

(b) A KU *ä`kβäγ* alak (ilyen *γ* eleműek vannak még a KM, KO, P nyelvjárásokban is) a duáliszjelet a 'kettő' nem-attributív számnév analógiájára kapta; hogy az északi és a déli nyelvjáróterületen nincs *γ*-s 'ëggy', csak annak köszönhető, hogy ott nyilván nem működött az analógia.

(c) Nincs semmi okunk sem feltételezni morfológiai szempontból, hogy lett volna ősvogul **kitī* hangalakú 'kettő'.

(d) A LO *ä`kβā*, So *ä`kβā* 'ëggy' és nyugati vogul megfelelőik véghangzója bizonyosan nem nyomatékosítás végett megőrzött tövéghangzók, e célra ugyanis a vogul is az egyes számú 3. személyű birtokos személyjelet használja. – Rombandeeva az '1' esetében az északi nyelvjáróterületen vélt találni olyan kettőséget, amely egyáltalán nincs összhangban a Munkácsi és Kannisto anyagában található adatokkal: „*akwa* 'один', в устьсосьвинском диалекте имеет вариант *aka* (*akw*, *ak* выступают в функции определения или неопределенного артикля)” Rombandeeva 1973: 91). Eleinte Helimskij (1980a: 6, jegyzet)

⁴ N = északi nyelvjárások, S = déli nyelvjárások.

elfogadta ezt, de a rövidebb alakokat később – helyesen – az attributív formák redukciójának tekintette (Helimskij 1982: 115, jegyzet).

(e) „(Kann.) TJ $\ddot{u}\cdot ki$, TČ $\ddot{u}\cdot ki$, $ki\cdot t\ddot{i}$ und (MUNK.) uki , $kiti$ sind offenbar nur nachdrückliche Formen. T $\ddot{u}\chi$, KO $\ddot{a}\cdot k\beta\partial$, So $\ddot{a}\cdot G\beta\ddot{a}$ usw. 'ein' ist eine Ableitung, das Grundwort ist (Kann. Mskr.) P $\varepsilon\beta$, VN, VS $\ddot{a}\beta$, LO $\dot{a}\beta$ id. Es hat das bekannte Suffix $-k\beta\partial$, $-k\beta\dot{a}$ usw. Dieses hat in N allerdings gewöhnlich den Vokal (Kann.) $-e$, $-e$, aber von $-k\beta\dot{a}$, $-G\beta\ddot{a}$ gibt es auch andere Beispiele: (Kann. Vok.⁵ 137) TJ $tel\cdot k\beta i$, TČ $tel\cdot ki$, KU... $t\dot{a}l\cdot k\beta\partial$, $t\dot{a}l\cdot k\beta u$, KM $t\dot{a}l\cdot k^{p\prime}$, KO $t\dot{a}l\cdot k\beta\partial$, VN $t\dot{a}l\cdot k\beta\dot{a}$, VS $\dot{e}\cdot \ddot{a}l\cdot k\beta\dot{a}$, LU $tel\cdot k\beta\dot{a}$, LO $t\dot{a}l\cdot k\beta\dot{a}$, So $t\dot{a}l\cdot G\beta\ddot{a}$ 'niedrig'... Das Zahlwort TJ, TČ $\ddot{u}\chi$, KO $\ddot{a}\cdot k\beta\partial$ usw. hat auch in den Tavda-Mundarten einmal auf einen Vokal geendet, und der vokalische Stamm kommt in der Beugung vor: (Kann. Mskr.) TJ $\ddot{u}\cdot k_{ui}\cdot n$: \ddot{u} . $t\ddot{u}sle\text{-}\dot{i}l\dot{e}t$ 'sie jagen zusammen', TČ $\ddot{u}ki\cdot n$ (in der letzteren Form ist das n sekundär mouilliert) | (WV III 176) TJ $mi\dot{n}\dot{a}\cdot st$ $\ddot{u}\cdot k_{ui}\cdot n$ 'sie gingen zusammen' | (a. A. S. 198, 199) TČ $\ddot{a}\cdot n$, $\ddot{u}ki\cdot n$ '(wenn) es gibt, (dann) zusammen', $\ddot{u}ki\cdot n$ $\ddot{u}k\dot{a}ti\cdot\beta$ 'leben wir zusammen', eigtl. 'nehmen wir uns zusammen' | (Munk. NyK XXIV⁶ 312) T $ukin$ 'együvé; együtt'. In TJ ist das k hier regelrecht labialisiert worden, und der Kasus ist also deutlich alt. Es erscheint nun glaubwürdig, dass auch in TJ $\ddot{u}\cdot ki$, TČ $\ddot{u}\cdot ki$, (MUNK.) uki der alte Schlussvokal, entsprechend wie in LO $\dot{a}\cdot k\beta\dot{a}$, So $\ddot{a}\cdot G\beta\ddot{a}$ und wahrscheinlich auch in VNZ, VS $\ddot{a}\cdot k\beta\dot{a}$, VNK $\ddot{a}\cdot k\beta\dot{a}$, LU $\varepsilon\cdot g\beta\dot{e}$ (s. oben) bewahrt ist. Der Umstand, dass in TJ $\ddot{u}\cdot ki$ das k nicht labialisiert ist, bereitet keine grosse Schwierigkeit. Diese Form wird nur beim Zählen verwendet... Der oblique Kasus $\ddot{u}\cdot k_{ui}\cdot n$ usw. ist ein isoliertes Adverb. Das selten gebrauchte $\ddot{u}\cdot ki$ hat sich im Sprachgefühl nicht an ihn angeschlossen, sondern an $\ddot{u}\chi$, auf dessen Einwirkung das nichtlabialisierte k beruht. Von $\ddot{u}\cdot ki$ ist der auslautende Vokal auf $ki\cdot t\ddot{i}$ übertragen worden" (Liimola 1963: 22–23). Ezzel a hosszabb idézetel kapcsolatlanban is van néhány észrevételem:

(a) A (Kannisto) TJ $\ddot{u}\cdot ki$ 'ëggy' ($ki\cdot t\ddot{u}$ 'kettő'), a TČ $\ddot{u}\cdot ki$ 'ëggy', $ki\cdot t\ddot{i}$ 'kettő' és a (Munkácsi) uki 'ëggy', $kiti$ 'kettő' valóban nyomatékosított alakok, amelyek nyomatékosító elemében mind az imént említett birtokos személyjel, mind az egykori duálisjel rejtőzhet, tehát kettős forrása is lehet (l. e pontban a tavdai nyelvjárási adatok tárgyalásánál).

(b) Szólnom kell a „T $\ddot{u}\chi$, KO $\ddot{a}\cdot k\beta\partial$, So $\ddot{a}\cdot G\beta\ddot{a}$ usw. 'ein' ist eine Ableitung, das Grundwort ist (Kann. Mskr.) P $\varepsilon\beta$, VN, VS $\ddot{a}\beta$, LO $\dot{a}\beta$ id. Es hat das bekannte Suffix $-k\beta\partial$, $-k\beta\dot{a}$ usw.” (Liimola 1963: 22–23) tévedésről is. Fölöttébb kétségesnek tartom, hogy a T $\ddot{u}\chi$, KO $\ddot{a}\cdot k\beta\partial$, So $\ddot{a}\cdot G\beta\ddot{a}$ stb. 'ëggy' olyan derivátum lenne, amely a P $\varepsilon\beta$, VN VS $\ddot{a}\beta$, LO $\dot{a}\beta$ '1' számnév és a $-k\beta\partial$, $-k\beta\dot{a}$ stb. képző

⁵ Kannisto 1919.

⁶ Munkácsi 1894a.

együttese lenne. Az 'ëggy' jelentésű számnév LO *-kβā*, So *-kβā* elemének magánhangzója és a kicsinyítő képző *-kɜ* magánhangzója (*-ε*, *-e*, vö. pl. So *āyi,kβe* 'lányka', KEM 3b) közti különbség szerintem arra mutat, hogy két különböző morfológiai egységről van szó, ráadásul nehéz lenne megokolni, hogy egy kicsinyítő képző a nem-attributív funkciót hordozná. Ha ilyen *-kɜ* képző járult volna az *äβ* (= *äw*) stb. hangalakú 'ëgy' számnévhez, számot kellene adni arról is, mi történt a *w*-vel. A P *εβ* stb. alakok jelzői funkcióban szerepelnek (vö. Liimola 1963: 14), amelyek nyilván nem olyan hangsúlyosak, mint a nem-attributívok; a *kβ* (= *k*) fonémahasadást szenvedett el: *kβ* > *k*, *β* (= *k* > *k*, *w*). Liimola feltevése nem is ad magyarázatot arra, hogy a rövid nem-attributív alakok egy része *k*-ra, más része *β*-re végződik (l. adattár). Fonémahasadás történhetett tehát, ilyenre az osztjából idézhetek affrikátás példákat:

– Kaz *uētšəṭṭi* (= *wetšəṭṭi*, fonetikusán: *wɛččə-tʃ*, DEWOS 1557), O *ueʹtsədä* ~ *ueʹstədä* (= *wetsəta* ~ *westəta*, DEWOS 1557) 'aus der Verlegenheit helfen' < zürj. *veštjini* 'loskaufen, auslösen' (l. Toivonen 1956: 23, még vö. Honti 1979: 85),

– (Ahlqvist) *vitsä-*, *utse-* ~ *vusta-* 'denken, wollen' (Ahlqvist 1880: 152, 155, 158), még vö. Kaz *uṭʃiṭṭi* (= *wuṭʃəṭṭi*; fonetikusán: *wūččə-*, *wūččə-*, DEWOS 1649), O *uṭʃiṭṭä* (= *wuṭʃita*; fonetikusán: *wuči-*, DEWOS 1649) 'wünschen, wollen' (KT 259a) < zürj. *viž-* 'besichtigen usw.' (Rédei 1985: 213), de vö.

– Kaz *uəʹtʃi* (= *wəʃti*, fonetikusán: *wəčči*, DEWOS 223), O *əʹstā* (= *ošta*; *oś-*, DEWOS 223) 'schwimmen' (KT 96a) < ösosztj. **očta*.

(γ) A TJ *ü* (*k_ul•n* *k_u*-jának (egyáltalán a palato-veláris mássalhangzók) labializáltsága az ösvogulban labiális magánhangzó szomszédságában bekövetkezett labializáció eredménye (vö. Honti 1982: 28–29, 33–37, 1999: 38–41), amely a labiálisként megmaradt magánhangzó mellett lehet akár labializált, akár nem labializált, vö. TJ *üχ* ~ *ü•ki*, TČ *üχ* ~ *ü•ki*, TJ *ü* (*k_ul•n* ~ TČ *üki•n*).

1.2.2.2.2. A tavdai vogul *ì* elemről

A TJ *ü* (*k_ul•n*, TČ *üki•n*) formák *-ì*- eleme nem az esetrag előtti egykori tövéghangzó, hanem a nem-attributív '1' nyomatékosítója. Az én nyomozásom Liimolától részben eltérő eredményre vezetett. A vogul keleti és a nyugati nyelvjárásaiban az (*-(ə)γ >) -(ə)γ ~ -ī ~ -ə szekvencia gyakori megfelelésnek számít mind a főnévi tövégekben, mind a duálisjelekben (Liimola 1963: 12–13, 19), pl.

KU *ḡänäγ*, KM *ḡänḡγ*, KO *ḡäni*, P *ḡänεγ*, VNK *üḡniä*, LO *änäγ*, So *äniiγ* 'beide Schalen, beide Näpfe' (Liimola 1963: 13) ≲ TJ TČ *äni•*, KU *ḡänə*, KM *ḡänə*, KO *ḡänə*, P *ḡänə*, VNK *üḡnä*, LU *änä*, *oḡnä*, LO *änä*, So *äni* 'Schale, Napf, Tasse' (KEM 72b–73a),

TJ *ērū̇*•, *ērkat* (pl.), KU *ēri*, *ērγat* (pl.), P *ieriy*, *ieri*, LU *iēri*, *iērrat* (pl.), LO So *ēriy*, *ērγāt* (pl.) 'Gesang, Lied' (KEM 87b),

TJ *kβelū̇*•, *kβε•lkat* (pl.), KU *kōāli*, P *kuāliy*, LU *kozli*, LO So *kβāliy* 'Seil, Strick', vö. LU *kβal,li*, LO *kβāl,γ̇η*, So *kβāl,γ̇η* 'mit einem Strick versehen' (KEM 256a/b),

TJ *āñi*•, KU *òñ*, LU *uñhá*, *ùhá*, LO *ōñiy*, So *ōñiy* 'Stiefmutter' (KEM 72b),

TJ *erū̇*•, KU *āri*, *àri*, *āri*, KM *āri*, KO *àri*, P *èriy*, *èri*, VN *āri*, LU *ēri*, LM *āri*, LO *àriy*, So *āriy* 'zu viel, mehr, sehr, hoch' van, amely a TJ *ār* 'viel' transzlatívusza (KEM 85a)!!! A TJ TČ *erū̇•n*, LO *arγēn*, So *arγēn* 'zu viel, mehr, sehr' keleti és nyugati megfelelőiben: KU *ārīn*, *ārīnə*, KM *ārīnə*,⁷ VNK *ārīn*, LU *ērin* nem is tér vissza a *γ*, de az északiakban igen (l. az iménti LO és So nyelvjárási adatokat és KEM 85b).

Hasonló szóvégi magánhangzó-megfelelést találunk akkor is, ha a szóvég eredetileg nem tartalmazott *-*əγ* szekvenciát, pl.

TJ TČ *āñi*•, KU *ōānə*, KM *ōānə*, KO *ōānə*, P *ṽānə*, VNK *ūñnə*, LU *ānə*, *oñnə*, LO *ānə*, So *āni* 'Schale, Napf, Tasse' (KEM 72b–73a)

TJ TČ *ñil'i*, KU *ñələ*, KM *ñələ*, P *ñi'la*, VN *ñi'la*, VS *ñilə*, LU *ñilə*, LO *ñilə*, So *ñi'la* 'vier' (KEM 356b).

Úgy vélem tehát, hogy legalább alternatív magyarázatként igenis helyes lehet Munkácsinak azon felfogása, hogy a nem-attributív tavadai (Munkácsi) *uki*, (Kannisto) *ükī* '1' a nem-attributív duáliszi (Munkácsi) *kiñi*, (Kannisto) *kiñi* '2' analógiájára kapta szóvégi magánhangzóját, amelynek egyik lehetséges előzménye a duáliszi *-*əγ* volt (l. még a vogullal kapcsolatos rész első bekezdését!).

A két obi-ugor nyelv 'kettő' számnevéről l. még a magyar adatok értelmezéséről íródott pontot (1.2.2.1.).

1.2.2.2.3. Egyéb nem-attributív vogul számnevek

1.2.2.2.3.1. A *-kar* stb. utótagú számnevek

A tavadai vogulban eléggé általános, hogy a nem-attributív számnév az ismeretlen eredetű, jobbra *-kar* hangsorú utótaggal van képezve, ritkábban más nyelvjárásokban is előfordul, pl. TJ TČ *kiñkar* [nem attr.] 'Zwei' (KEM 397a), TJ TČ *kōrəmkar*, P *kūrəmkār* [nem-attr.] '3' (KEM 352b), TJ *βētkar*, TČ *βegtkār* [nem-attr.] 'Dreißig' (KEM 177b). A TJ TČ *ōχkō•r* nem-attributív számnévi alakban az *ūχ* '1' és a *-kar* utótag magánhangzójában kölcsönös asszimiláció történt, sőt az '1' réshangja is hátrább képzetté lett, még vö. KU *āχχar*, *ākχχar*, KM *āku_ukar*, KO *ākkar*, P *εβkar*^c, VNK *äβkar*^c, VS *äβkār*, LU *ek_kkār* 'ein (nicht Attr.)' (KEM 28a), TJ TČ *kōrəmkar*, P *kūrəmkār* [nem attr.] '3' (KEM 352b), TJ

⁷ Az *ārīnə* szóalaknak Kannisto kéziratában vagy *ārīnə*, vagy *ārīnə* hangalakúnak/betűsorúnak kell lennie.

šatə•ràerüöχkò•r '1001' (KEM 85b), T *uχkhor* 'egy (önállóan); eins' (MK 29b), T *kit-khor* 'kettő; zwei' (MK 81a), T *khōrēm-khār* 'három; drei' (MK 81a), T *lou-khor* 'tíz; zehn', *nelūχ-khor*⁸ 'negyven; vierzig' (MK 81a). Egyéb képzett névszókban is találkozni ezzel az utótaggal, pl. TJ *kòšò•lajlapkar* 'Elch, „der Langbeinige”' (KEM 369b), P *kjμηkar*, *kuμηkar* 'verheiratete Frau' (KEM 307b). E képzőelemet illetően l. Szabó 1904: 457, Fincziczky 1928–1930: 378, még vö. Munkácsi 1894b: 110. – Ezen utótag minden bizonnyal azonos a T *khor*, *khār*, *kur*, K *khār*, *χār*, P *khār*, *kar*, LU *khar*, LM *khar*, *khār*, N *χar* 'valami, ember, lény (kiegészítő szó); etwas, Wesen, Mensch (Ergänzungswort)' szóval (MK 80b–82a), amely szót nem látom említve Kannisto szótárában (KEM 338–339), legfeljebb a „kiegészítő szó; Ergänzungswort” lenne sejthető ebben: KU *χar* „(Füllwort) also, das heißt” (KEM 338b). Ismereteim szerint Liimola csak egy alkalommal nyilatkozott ezen utótagról, mégpedig ekképpen: „Als absolute Form wird sonst (Kann. Mskr.) TJ, TČ *öχkò•r* (<üχ 'ein' + *kòr* 'Sache, Ding') gebraucht, z. B. TJ *ò. elāsəm* 'ich habe eines getötet'... TČ *āβà•n āl öχkò•ràn* 'Töchter haben sie eine', eigtl. 'ihre Tochter ist ihre Eine'" (Liimola 1963: 22–23), de a *kòr* 'Sache, Ding' tehát nem található meg önállóan Kannisto szótárában. Ezen szó eredetét tehát nem ismerem, de a szakirodalomban vannak kísérletek a magyarázatára: Munkácsi (1893: 88) szerint e képzőnek van rokona a juráknak: „*har* 'maga': déli vog. *khər*:... *jāni-khər* 'nagy valami'”. A Munkácsi feltette vogul–jurák etimológiai kapcsolat valószínűtlennek látszik, a jurák szó ugyanis Castrén szótára (1855/1974: 6) szerint: *har* „Stamm des Reflexiv-pronomens”, modern forrásokban pl. O *χarn* 'ich selbst' (Lehtisalo 1956: 152b–153b), *xāp"n* 'я сам, я самá' (Tereščenko 1965: 754a–755b). Inkább arra gondolok, hogy e vogul utótag forrásául szolgáló főnévnek lehet etimológiai kapcsolata a szelkup *-*kər* (**op* '1' + *-*kər* > **opkər* > *okkər*, *ukkər*) elemmel; valamikor talán ez az **opkər* '1' lehetett a nem-attributív '1'.

1.2.2.2.3.2. Az *-üt*, *-yt* elemű számnevek

Egyebek közt a LO *ki'titüt*, So *kitityt* 'Zweite(r/s)' (KEM 397b), LO *nilityt*, So *nilityt* 'vierte(r/s)' (KEM 536b) sorszámnevek tartalmazzák ezt az elemet (még vö. 1.2.2.3.).

1.2.2.2.4. A vogul '3' állítólagos nem-attributív változata

Röviden a '3' jelentésű vogul számnévről is szólnom kell, mert Rombandeeva szerint ennél is megvan az „attributív ↔ nem-attributív” kettősség. Én azonban a szótárakban nem találtam ilyen értelmű közlést, ill. ami van, az az összes

⁸ Ez alighanem részben téves a *χ* miatt, vagy e *χ* asszimiláció eredménye lehet, valójában ugyanis *-wχ-* lenne várható.

tő- és sorszámnévnél több nyelvjárásban is meglévő, a *-kar* elemet tartalmazó derivátum, vö.

TJ TČ *kōrəm*•, KU *χūrəm*, KM KO *ku r^om*, P *kūrəm*, VN *kūr^um*, VS *kūr^um*,
 LU *kūr^um*, LO *χūr^um*, So *χūr^um* 'drei' (KEM 352b),
 TJ TČ *kōrəmkar*, P *kūrəmkar* [nem-attr.] '3' (KEM 352b),
 T *khōrəm*, *khurəm*, *khōrəm*, *khōrəm* 'három; drei' (MK 127a),
 T *khōrəm-khār* 'három; drei' (MK 81a).

Rombandeeva ekként vélekedett erről: „Количественные числительные обозначают количество определенных предметов или отвлеченное число понятие числа. [Bekezdés] 1) *akwa* 'один', в устьсосьвинском диалекте имеет вариант *aka* (*akw*, *ak* выступают в функции определения или неопределенного артикля); [Bekezdés] 2) *kitij* 'два' (*títij*, *kitay* – диалектные варианты; *kit*, *tít* выступают в функции определения); 3) *χūrūm* 'три' (*χūrām* – диалектный вариант; *χūrūm* выступает в функции определения)” (Rombandeeva 1973: 91). E közlés nyomán Helimskij (1980a: 6, jegyzet) is ezt a kettőséget vallotta az '1' és a '3' számnevekkel kapcsolatban, de a rövidebb alakokat később – helyesen – az attributív formák redukciójának tekintette (Helimskij 1982: 115, jegyzet). Én attributív funkcióban csak a hosszabb alakkal találkoztam: So *χūr^u•я^um χūr^umn* 'von drei Männern', *χūr^u•я^um nē* 'drei Frauen' (WV 1: 142, 223), *χūr^um et* 'drei Nächte' (WV 1: 260), *χūr^um ūsil* 'mit drei... Schritten' (WV 1: 260), *χūr^um ūje* 'die drei Tiere' (WV 1: 358), *χūr^um āyim* 'meine drei Töchter' (WV 1: 359), de rákövetkező magánhangzós kezdetű szótag előtt a rövidebb alak szerepel: *χūrmit* 'dritte(r/s)' (KEM 353).

1.2.2.3. Osztják

Az osztják Vj *ějət* '1' nem-attributív számnév *t* eleme korábbi feltevésem szerint mutató névmási eredetű vagy névszóképző, a V *ějəl*, Trj *ějəl* '1' *l*, *л* eleme viszont az egyes számú 3. személyű birtokos személyjellel azonos, a *t*-ző nyelvjárások *t*-je esetében azonban nem dönthető el, melyik mássalhangzó volt a forrás, mivel ezekben az őszosztják **t* és az **л* egybeesett *t*-ben (Honti 1986: 77, 1993: 135). Most inkább azt látom valószínűnek, hogy a vogul LO So *ut* 'Sache, Ding' szó (KEM 130) osztják megfelelője, a V Vj *ot* stb. 'Sache, Ding' (DEWOS 205, l. még Sauer 1967: 211–212) agglutinálódott az '1' jelentésű Vj nyelvjárási attributív számnévhez, amellyel a vogulban is képződik nem-attributív számnév (vö. 1.2.2.2.3.2.), pl. LO *ki-titūt*, So *kititūt* 'Zweite(r/s)' (KEM 397b), LO *nility t*, So *nility t* 'vierte(r/s)' (KEM 536b), de mindkét obi-ugor nyelvben egyéb főnevek képzésére is szolgál, pl. LO So *tēn-ut* 'Speise; Essen' (KEM 130a, 863a), V *lit-ot*, Vj *int-ot*, Kaz *лет-от* 'Speise' (DEWOS 206) (mindkét nyelv 'Speise' jelentésű szavának első eleme az 'eszik' ige participium praesentis, tehát a voltaképpeni jelentés 'evő valami' = 'ennivaló').

1.2.3. Szamojéd

A szamojéd nyelvekbeli helyzetet már Castrén ismertette: „Wie in den Finischen wird auch in mehreren Samojedischen Sprachen das collective Zahlwort durch den Instructiv der Cardinalzahlen ausgedrückt, die Dialekte aber, die den Instructiv nicht besitzen, brauchen statt seiner den Locativ. Im Jurakischen können bei der Bildung der Collectiva beide Casus benutzt werden; z. B. *sidehana*, *sidemboi* 'zwei zusammen', *naharpoi* 'drei zusammen' u. s. w. Ausserdem giebt es in diesem Dialekt für den Begriff 'beide' eine besondere Form *sidebtihi*? oder *sidebtí*?. Dieser Begriff wird im Ostjak-Samojedischen durch den Dual der Cardinalzahl: *sedeâge*, *sedeâg*, *siteâg*, *siteâg*, ausgedrückt, alle übrigen Collectiva aber durch den Instructiv ersetzt, z. B. oder *ôkerhe* oder *ôkerse* 'allein', *nâgurhe* oder *nâgurse* 'drei zugleich' u. s. w. In der Tawgy-Sprache und im Jenissei-Dialekt kann ich keine Collectiva angeben, aber im Kamassinschen werden durch ein an die Cardinalzahlen angefügtes *go*, *gö* gebildet; z. B. *sidegö* 'beide', *nâgurgo* 'drei zusammen', *thê'degö* 'vier zusammen', *sumnaŋo* fünf zusammen', *muktugo* 'sechs zusammen', *bie'dgö* 'zehn zusammen' u. s. w.” (Castrén 1854/1966: 201–202).

A jurák *O ŋəppòì*, *U əppòì* 'einer' (Lehtisalo 1956: 39a), *ноной* 'один, одна, одно' (Tereščenko 1965: 398b) adatra csak most figyelmet föl, nem-attributív számnévnek látszik, amelyről az eddigi szakirodalom nem emlékezett meg. A *-pòì* utótag talán az *O U pō-* partikulával (Lehtisalo 1956: 355b) lehet azonos.

A jurák *šīd'əχ̄ə*⁹ 'beide' stb. duálisjeles forma, de a *šīd'eptī*⁹-típusú alakulatok (Lehtisalo 1956: 448ab) *-ptī*⁹ stb. elemének mibenlétét a rendelkezésemre álló szakirodalom alapján nem sikerült tisztáznom. Salminen tundrai jurák morfológiai szótárában találtam a *syidyabti^oh*, *syidibti^oh* 'mindkettő' alakokat (Salminen 1998: 256), amelyek végződését *-(i)PTE~IƏ* formában határozta meg Salminen (levélbeli közlés), de ő sem tudja, milyen elemről van szó. Castrén (1854/1966: 202) a *sidebtihi*?, *sidebtí*? alakokban ezt insztruktívuszragként minősítette, de nyelvtanában nem találtam ilyen jurák esetet (Castrén 1854/1966: 107–138). Mindössze ennyit közöl erről az esetről: „Der Instructiv bezeichnet das Mittel, wodurch eine Handlung bewerkstelligt wird, kann jedoch in den meisten Dialekten durch den Locativ ersetzt werden” (Castrén 1854/1966: 108).

A jurák *šīd'əχ̄ə*⁹ (Lehtisalo 1956: 448a) adathoz feltűnően hasonlít a Mikola (1995: 206) közölte *šīzehoz*, *sīzehoz*⁹ 'je zwei', ennek a végződése azonban ablatívuszi esetrag, vö. „отложительный падеж: -хзз” (Tereščenko 1966: 442), tehát aligha lehet az iménti nem-attributív jurák számnév alaki és funkcionális megfelelője, különben is voltaképpeni jelentése 'kettőből, kettőtől, kettő közül', vö. *мотту с и з ε х о з оккаи* 'шесть больше двух' (Tereščenko 1973: 126).

⁹ A mássalhangzót jelölő *ə* betű hangértékét l. Mikola 1995: 10.

Janhunen (1977: 71) a 'két' számnevet összamojéd **kitä* alakban, a jurák, a szelkup és a kamasz 'kettő' számnevét kollektívumi funkciójú duáliszi formaként rekonstruálta: **kitäkê(-)*. Helimskij lényegében elfogadta Janhunen rekonstrukcióit: „Совокупность рассмотренных фактов самодийских языков дает основание для реконструкции сам. **kitekâj* (неатр.) в отличие от **kite* (атр.). Ср. принципиально сходную (с отличием в деталях фонетики и семантики) реконструкцию Ю. Янхунена **kitä* 'zwei' – **kitäkê(-)* id. (koll.) 'beide' (Janhunen, 71)” (Helimskij 1980a: 8).

Helimskij (1982: 116) szólt arról, hogy Tereščenko (1979: 152) szerint a tavgi *cumi* [= *šiti*] '2' számnévnek van duáliszi alakja, de Tereščenko erről semmit sem közölt sem a most hivatkozott könyvében, sem a tavgit bemutató tanulmányában (vö. *cumu* 'два' = *šiti*, Tereščenko 1966: 426). Megpróbáltam kideríteni a rendelkezésemre álló forrásokból, mi lehet ez, azonban Katzschmann hatalmas kresztomátiájában sem bukkantam e számnév duáliszi alakjára (vö. Katzschmann 2008: 289–290, 380).

Salminen (levélbeli közlés) hívta föl a figyelmemet arra, hogy a tavgiban a 'molemmat; mindkettő' a *bənsə* 'kaikki; mind; alle, ganz' (Wagner-Nagy 2002: 100, Katzschmann 2008: 168; Salminen: *бəнсə*) általános névmás duáliszával fejeződik ki (vö. magyar *mindkettő*): *bənsəgəj* 'alle, ganz' (Katzschmann uo.; Salminen: *бəнсəгəй*), még vö. *bānsa* 'all', *bānsəgai* 'alle beide' (Castrén 1855/1974: 68).

A szelkupot illetően is felmerült e kettősség gondolata: „Числительные от 1 до 7 наряду с самостоятельной формой имеют атрибутивную... Для выражения 'один' существует слово... *оккыг*; его атрибутивная форма *оккь*; например: *оккы ы°:джь* 'одно слово'... У числительных 3, 4, 5, 6 самостоятельная и атрибутивная формы совпадают” (Gevlič 1969: 72). Gevlič utolsóként idézett mondata alapján teljesen komolytalannak kell tekintenem ezt a közlést, nekem ugyanis azt sugallja, hogy tulajdonképpen a '3'-tól fölfelé is megvan valamiképpen e kettősség. Az utóbbi évek során megjelent és általam megnézett szelkup szótárak közül csak egy tartalmazza az '1' számnévnek ilyen kettős alakját: „*okker* Zahlwort 'eins'” ~ „*okkə* K u r z f o r m” (DSA 33–34; én emeltem ki, H. L.; még vö. Honti 1993: 308). Gevlič közlését tehát vaklármaként könyvelhetjük el, bár jó húsz évvel ezelőtt még óvatosan fogalmaztam: „Aus seinen [= Gevlič'] widersprüchlichen Mitteilungen läßt sich letztlich nur entnehmen, daß '1' zwei Varianten habe, was allerdings die sonstigen Mitteilungen über die selkupischen Zahlwörter nicht belegen” (Honti 1993: 136), de adattáramba mégis fölvettem (Honti 1993: 308).

A szelkupban ma bizonyosan nincs nem-attributív '1', amit a következő adat is bizonyíthat: *ukkьrtь епа* 'один у меня имеется' (Prokof'ev 1937: 107), szó szerint: 'egyem van', itt ugyanis az *ukkьr* '1' számnévhez járul a *-ть* egyes számú 1. személyű birtokos személyjel. Korábban esetleg éppenséggel ez lehetett a

nem-attributív '1', mégpedig az **op* '1' származékaként (vö. alább), lévén hosszabb: **op* '1' **-kər* > **opkər* > *okkır*, *ukkır*, amely elfoglalta az eredeti attributív számnév rendszerbeli helyét (valami ilyesmi indulhatott meg talán a magyar *két* ~ *kettő* viszonyában is). Castréntól (1854/1966: 97, 141) származik az az állítás, hogy az *otti* vagy *opti* komitatívuszrag lenne, Prokof'ev (Prokofjjev 1931: 95, Prokof'ev 1935: 103, 1937: 32) tőle vette ezt át. Janhunen kapcsolta össze ezt az elemet az '1' számnévvvel, és Prokof'evre hivatkozva minősítette az *-opti*, *-opti*, *-epti* 'mit' elemet komitatívuszragnak. Helimskij (1980b: 184, 1980d: 324) azonban nem esetragnak, hanem – okkal – névutónak tekinti. E névutónak az '1' számnévvvel való összekapcsolása nekem teljes mértékben indokoltnak tűnik, az '1' számnévből született meg ugyanis több uráli nyelvben az 'együtt' névutó és adverbium, vö. pl. magyar, finn *yhdessä*, vogul TJ *ü̇k̄i•n*, TČ *ü̇k̄i•n*, KU *ä̇k̄b̄ä'n*, KM *ä̇k̄b̄ä'n*, P *ε̇k̄ε̇n*, VS *ä̇k̄b̄ēn*, LU *ε̇ḡb̄ēn*, KU *ä̇k̄b̄ä'n*, KM *ä̇k̄b̄ä't*, P *ε̇k̄ε̇t*, VNK *ä̇k̄'ēt*, VS *ä̇k̄b̄ē̄t*, LU *ε̇ḡ'ēt* (Liimola 1963: 19, 22, KEM 28a), osztják V *ε̇j̄əj*, *ε̇jnə*, Vj *ε̇j̄əj*, DN Ko *ε̇χa*, Kaz O *j̄äχa* (DEWOS 16, 18), jenyiszeji *ηot* 'zusammen', vö. *ηo* 'eins' (Mikola 1995: 176), szelkup *uk̄k̄irm̄int̄j*, *uk̄k̄ır̄śak* 'zusammen' (Erdélyi 1969: 283, 284). Ezen származék pedig el is szakadhat alapszavától, nyilván a legtöbb magyar beszélő sem érzékeli e számnévnek és e származékának összefüggését. A nagy szelkup szótár Janhunenre (1977: 28) hivatkozva **op* 'eins' rekonstruktum alatt (DSA 5a) *optaj* alakban és névutóként közli e lexémát.

Ugyancsak Salminen levélbéli közléséből származik az az észrevétel, hogy a szelkupban van *s̄itn̄aj* (< *s̄itə* '2' + *naj* 'auch') 'beide; molemmat, kumpikin' (DSA 192, 358) is; még vö. *senne*, *sinne* 'beide' (Castrén 1855/1974: 158, 160).

Úgy tűnik, a kamaszban is lehet birtokos személyjellel képzett nem-attributív, '1' jelentésű számnév: *o^bd^p* (?) 'einer' (DJ 49a), vö. *k̄áb̄ä'*, *k̄áb̄ä'* 'Anhöhe': *k̄áb̄ä'd̄ä* ['seine Anhöhe'] (DJ 24a, 140, 141), ahol a *-d̄ä* az egyes számú 3. személyű birtokos személyjel.

A kamasz *-go*, *-gō* végződés a '2'-nél magasabb számnevekből is képez gyűjtőszámneveket, amint Helimskij megfogalmazta: „Аналогическому обобщению могло способствовать затемнение значения двойственности у *-gō* ~ *-go* ~ *-yo* ввиду исчезновения этого показателя из именной парадигмы: Ду. существительных отражается в камасинском материале единственным примером *kaγ̄āzəgəj* 'два брата' (Künnap Syst. I,¹⁰ 18), где мы имеем, по-видимому, дело с лексикализовавшейся формой прежней парадигмы, сохраненной благодаря семантической специфичности образований с так называемым взаимно-соединительным суффиксом. Впрочем, в новейших камасинских материалах мы находим рассматриваемый фомант во фразах *a_{mi}' š̄ é D̄ō • gi mā:lu p̄'iba'* 'А мы двое остались', *a_{mi}' š̄ é D̄ō ḡ ù*

¹⁰ Künnap 1971.

mã' nan amnõ:la' p'i•_bar 'А мы д в о е дома сидели (ведь)' (Künnap КТ I,¹¹ 117, 125), но не обнаруживаем в *a_dẽze•ŋ_bar s u ñ n ā • šõ:bi'ĩ•* 'А они (ведь) п я т е р о пришли' (Künnap КТ II,¹² 133). Эти примеры можно расценивать или как реликт состояния, предшествовавшего обобщению форманта *-gõ ~ -go ~ -yo* на все собирательные числительные, или – скорее – как свидетельство распада данного разряда числительных, идущего в направлении, противоположном пути его формирования (больше всего формант сохраняется в слове 'два')" (Helimskij 1982: 116–117; én emeltem ki, H. L.).

1.3. Az ugor–szamojéd számnév-kettősség kora

Abban egyetérttek Helimskijjal, hogy egyrészt az ugor és a szamojéd nyelvek 'kettő' számnéve aligha lehet egymástól független, én ugyanis uráli alapnyelvi örökséget látok ebben, másrészt pedig a környező (uráli és nem uráli) nyelveknek lehetett némi szerepük abban, hogy a 'kettő' legalább részben megőrződött ezekben a nyelvekben.

Az ugor–szamojéd izoglossza alternatív módokon történt megszületéséről és az összamojéd **kitekâj* létrejöttének lehetséges körülményeiről az én megítélésem szerint azonban tévesen szólt Helimskij: „Отнесение генезиса неаттрибутивной формы числительного 'два' к тому или иному периоду древнейших угорско–самодийских языковых связей отчасти затрудняется тем, что в данном случае мы имеем дело с параллелью прежде всего структурной (материальное сходство в. *kettõ* < *kettök*, мс. *kitij*, х. *kätkän*, сам. **kitekâj* объясняется построением всех этих неаттрибутивных форм из этимологически тождественных элементов, восходящих к урал. **käktä* 'два, и показателю Ду. **-ka/*-kä*). Поэтому следует считаться как с возможностью реконструкции праязыкового источника неаттрибутивных форм типа **käktä-kä*, так и с возможностью появления этих форм конвергентным путем или вследствие заимствования. В последнем случае следует исключить предположение о появлении неаттрибутивных форм под обско-угорским влиянием уже в отдельных самодийских языках, поскольку имеется км. *šidëgə*, которое было бы опрометчиво считать результатом весьма гипотетических обско-угорско–камасинских контактов. Наличие в *kettõ* позволяет датировать появление рассматриваемой структурной модели в угорских языках по крайней мере общеугорским периодом. Изложенные выше данные естественнее всего объяснять тем, что неаттрибутивные формы угорских и самодийских языков восходят к урал. неаттр. **käktä-kä*, имевшейся, вероятно, лишь в восточном ареале праязыковых диалектов. Однако нельзя заведомо исключать и альтернативные допущения: а) эти формы параллельно

¹¹ Künnap 1976a.

¹² Künnap 1976b.

развились в уже обособившихся, но контактировавших друг с другом угорском и самодийском праязыках, б) структурная модель этих форм была заимствована из праугорского или праобско-угорского в прасамодийский; в) эта модель была заимствована из прасамодийского в праугорский” (Helimskij 1982: 118–119).

E keletkezési magyarázatokat elvetendőnek tartom, mégpedig a következő okokból:

(1) Az egymástól már elkülönült, de még kapcsolatban állott ugor és szamojéd nyelvi közösség nyelviileg már önállósulhatott, tehát sem a ’két’ számnév, sem a duálisjel hangalakja nem lehetett azonos a két nyelvágban, ennek következtében az ugor és a szamojéd formáknak a szemantikai kapcsolata világos lehetett az esetleges kétnyelvű beszélők számára, de az etimológiai már nem. Kétségtelen, hogy ezen ugor és szamojéd számnevek nemcsak az ősi (uráli) ’két’ számnevet tartalmazzák, hanem az ősi (uráli) duálisjelet is. Éppen ezért a ’kettő’ csak az uráli alapnyelvből származtatható, vagyis én is uráli **kăktă-kă* ’kettő’ alapalakkal számolok; a konvergens fejlődést azért tartom kevésbé valószínűnek, mert a finn-permi nyelvek egyike, a cseremisiz is ismeri a nem-attributív számnevek kategóriáját, mégha más elemekkel történik is annak a képzése.

(2) Az én ismereteim szerint a nyelvek nem szoktak morfoszintaktikai szerkezeteket lemásolni (ehhez vö. Fodor 1986: 194, 1987: 323, Honti 1993: 193–200, 2008: 302–303). Azt semmiképpen sem tartom lehetségesnek, hogy az ugor vagy az obi-ugor alapnyelvből került volna át a szamojéd alapnyelvbe ez a nem-attributív számnévi szerkezet, hiszen ehhez még igen közelinek kellett volna lennie a két alapnyelvnek vagy a két csoport tagjainak. Ugyanezen okból az is elvetendő, hogy e szerkezet az összamojédból került volna át az ősugorba.

2. Kisebbségi megjegyzések (főleg) a vogul számnevekről

2.1. Vogul hangtani anomáliák

Több adatban is az látható, hogy a lexikalizálódás következtében szabálytalan hangváltozások következtek be. Ilyenek a

KU *ńăłəβ* ’8’ (< ősvog. **ńăłā* [< < Ug **ńăłz* ’8’] + **lǝγ* ’10’), vö. pl. TJ *ńăłā•lǝ*, So *ńôłǝlyβ* ’8’ (KEM 533a),

KU *ontəłəβ*, KM *ontəłəβ*, KO *ontəłəβ*, P *ont^lłəβ*, *ontłəβ*, VNZ *antlou*, VNK *ant^lłəβ*, VS *antalou*, *antlou* ’9’ (< ősvog. **ănttāl* ’seitenlos’ + **lǝγ* ’10’) (KEM 71a), vö. pl. TJ *antā•łə*, So *ontǝlyβ* ’neun’ (KEM 71a),

TJ TČ *ńěłǝ•* ’40’ (KEM 536a) (< ősvog. **ńǝłz* ’4’ + *lǝγ* ’10’), ezekben ugyanis hosszú likvida lenne várható.

KU *ki•tšətā•tpən* '250' (KEM 397a) (< ősvog. **kīt* '2' + **šūtštpən*¹³ '100.'; itt a *šət* a *šāt* '100' [KEM 808a] alakból torzult nyilván a hangsúlytalanság miatt.

TJ *setšā•t*, TČ *setšā•t* '700' (Kannisto 1919: 21, KEM 809b), első szótagi magánhangzója talán a második szótag hosszú magánhangzója és a lexikalizálódás miatt módosult, az általam közölt T *sātšēt* (Honti 1993: 297) első szótagi magánhangzója pedig elírás eredménye; vö. KU *sōātšāt*, KM *sōātšēt*, So *sātsāt* '700' (KEM 809b), TJ *sāt*, TČ *sāt*, KU *sōāt*, *sōāt*, KM *sōāt*, KO *sōāt*, P *sōāt*, *sōāt*, VN *sūōt*, *sūōt*, VS *sōāt*, LU *soqt*, *soqt*, LO *sāt*, So *sād*, *sāt* 'sieben; Woche' (Kannisto 1919: 3, KEM 808a).

2.2. A vogul tízesnevek képzése

A vogul tízesnevek képzésére kétféle, igen régi elem szolgál, egyrészt a *-mən/-pən* (< < FU **mən* '10', Honti 1993: 117 kk.), másrészt a **lǝγ* '10' (< < FU **luka* '10', l. Honti 1993: 120 kk.):

TJ TČ *é'tlǝ•* ~ KU *ätpən*, KM *ätpən*, KO *ätpən*, P *é'tpən*, VNK *ätpn*, VS *ät'p* (de vö. *ät'pnt* '50.'), LU *etpən*, LO *a'pən*, So *atpən* '50' (KEM 128a),

TJ *katlǝ•*, TČ *kātłǝ•*, P *kətłǝβ*, VN *kōtlǝβ*, VS *ko'tloβ*, LU *kotloβ* ~ KU *χōtpən*, KM KO *kō'tpən*, LO *χōtpən*, So *χōtpən* '60' (KEM 386b),

TJ *sātłǝ•*: *s.kar*, KU *sātłǝβ*, KM *sōātłǝβ*, KO *sōātłǝβ*, So *sātłǝβ* '70' (KEM 809a), N *sātłou* ~ *sātpən* '70' (MK 534, Honti 1993: 300).

A nyugati nyelvjárásterületen helyenként a *-mən/-pən* erősen megrövidülhetett: VS *ät'p* '50', de a sorszámnévben visszatér a hosszabb képző: VS *ät'pnt* '50.'. Ezt az elemet a most megjelent vogul szótár tévesen (Steinitz szóhasználatával – természetesen más összefüggésben – élve: grundfalsch!) önálló lexémaként és jelentés nélkül(!) közli: KU KM KO *pən*, P *p'n*, VNK *pn*, VS *p*, LU *p'n*, LO *pən*, So *pən* (tőszámnévi tízesképzőként), KU *pənt*, KM KO *pən't*, VS *pn't*, LO *pənit* (sorszámnévi tízesképzőként) (KEM 599a).

2.3. A vogul tízesnevek közti egyesnevek képzése

2.3.1. A vogul második tízes egyesneveinek képzése

KU *χuip*, KM *kqip*, KO *kqip*, P VNK *kqip*, VNZ VS *kqip*, LU *kqip*, LO *χuip*, *χuipə*, So *χuipə* „in den Zahlwörtern 11–19 (VN: 11–17) vorkommende Partikel” (KEM 272b). A szótár nem utal ezen elem eredeti funkciójára, partikulává minősítése csak leíró szempontból helyes, ennek ősvogul előzménye ugyanis a **kqip(ə)* 'fekvő': KU *ākχuipłǝβ*, *ākχuipłǝβ* stb. '11 (o: egy [és] fekvő tíz)' (KEM 24b). Érdemes lett volna legalább utalni azon igére, amelynek a régi ige-neve: TJ TČ *kq̄i-*, KU *χq̄i-*, *χ^βq̄i-*, KM *kq̄i-*, KO *kq̄i-*, P VN VS *kui-*, LU LM *kui-*, LO *χui-*, So *χui-* 'liegen, schlafen' (KEM 268b), vö. KU *χq̄iəp*, KM *kq̄iəp*, P

¹³ Az ősvogul rekonstrukciómok a Honti 1982 és 1993 szellemében fogantak.

kuip 'liegend' (KEM 270a). A KU *χuip* stb. mint a második tízesbeli számnevek ezen kapcsoló eleme régen ismert a vogulisztikai szakirodalomban, csak éppen elkerülte azon kutatók figyelmét ennek eredete, akik szóltak e kérdéstről: „Kartina (1955: 13) erklärte es als Ableitung vom Verb *χuj-* und seine Bedeutung als 'лежащий', ohne dies zu begründen. Ebenso gingen auch Balandin – Vahruševa (1957: 88) vor, deren Ansicht sich später auch Rombandeeva (1973: 92) anschloß. Bei der wörtlichen Deutung des Ganzen der Zahlwortstruktur sind dagegen die sowjetischen Forscher schon ungenau, vgl. z. B. »сам-хуйн-лов 'сем-надцать (букв. семь, лежащее на десяти)'« (Balandin – Vahruševa ebd., Rombandeeva – Vahruševa 1984: 77), es gibt also keinen lokativischen Ausdruck in dem vogulischen Zahlwort. Demgemäß drücken die meisten (östlichen, westlichen und nördlichen) Dialekte übereinstimmend die Einer des zweiten Zehners, aber auch nur diese (oder zumindest die meisten von ihnen), durch die Struktur mit der Bedeutung 'eins usw. (und) liegende Zehn (liegender Zehner)' aus" (Honti 1993: 180–181).

Az osztj. DN *ěj-χāt'-jon* '11' stb. számnevek *-χāt'*- eleme ugyanilyen eredetű, és az O *χoj-* 'liegen, schlafen' (DEWOS 440) ősosztják előzményének particium praesentise, vagyis az osztjákban a második tízesbeli egyesek nagy része ugyanúgy képződik, mint a vogulban (Honti 1993: 170); úgy tűnik, hogy e két nyelv egyéb, második és magasabb tízesbeli egyesneveinek szerkezetei is az obi-ugor alapnyelvekben gyökereznek.

2.3.2. A vogul tízesekbeli egyesek nevének egyéb képzési módjai

A vogul második és a magasabb tízesbeli egyesnevek képzésének több módja is van, amelyek gyakran egy-egy nyelvjáráson belül alternatívák is használhatók.

TJ *-təmar-*, TŠ *-təram-*, TČ *-təram-* 'rá, rajta' névutó: TJ *łətə•məroχkə•r*, TČ *łətə•rəmoχkə•r* '11 (ɔ: tízre egy; nem-attributív)', TŠ *łətə•rəmkit̪p̪e:ηkəp̪k̪ar* 'ein zwölfköpfiger' (WV 3: 186) stb. A TČ-ben a '11' elliptikusan is előfordul: TČ *(łə)tə•rəmoχkə•r* (KEM 401b); ha ez utóbbi TČ adat helyes, olyan ellipszisről van szó, mint a finnégiben, vö. pl. fi. *yksitoista(kymmentä)* '11', (régies) *kaksikolmatta(kymmentä)* '22',

**ārəy* 'több' határozószó (több nyelvjárásban is): TJ *šā•terūki•t̪kar* (nem-attr.) '102 (kb. száz meg egy)' (KEM 85b), P *kussəgèr̪y̪ek*¹⁴ stb. '21 (kb. húsz meg egy)' (KEM 85b), VNK *kusārikit* (attr.) '22 (kb. húsz meg két)' (85b), VNK *kusārikit̪ā* (nem-attr.) '22 (kb. húsz meg kettő)' (177b),

nūpəl 'gegen, zu' névutó (KEM 543b) az északi nyelvjárásokban: LO *βāt̪nūp̪³l̪ək̪βā* '21', So *βāt̪nū³p̪³l̪ək̪βā* stb. '21 (ɔ: harminc felé egy)' (KEM 27b, 177b),

¹⁴ Helyesen nyilván: *kusgèr̪y̪ek*.

-(ə)n, -nɜ 'ba, -be' latívuszrag (több nyelvjárásban is): KU *mōtləβnā.ɫəβ* stb. '18 (ɔ: második tízbe nyolc)' (KEM 488a), So *βāi.tnā.kβā* stb. '21 (ɔ: harmincba egy)' (KEM 27b),

-nəl ablatívuszrag az *ārəγ 'több' határozószóval kombinálva az északi nyelvjárásokban: LO *χ_usn^l-àriγ-àkβā* (attr.) '21 (ɔ: húsztól több egy [= eggyel])' (KEM 85b),

jā 'és' kötőszóval a keleti, a nyugati és az északi nyelvjárásokban: K *khos jā nollou* '28' (MK 129a), LM *khūs jā kitā* (~ *khūs kitā*) '22' (MK 129a), LU *šētiākittē* (nem-attr.) 'hundertundzwei', LO *ianiyṣātīakitiγ* (nem-attr.) 'hundertundzwei' (KEM 218b), N *χus jā kitī* stb. '22 (ɔ: húsz és kettő)' (MK 129a),

kapcsoló elem nélküli egyszerű addíció (több nyelvjárásban is), pl. TJ *kōsūχ* stb. '21 (ɔ: húsz [és] egy)' (KEM 27b, 367b).

Megjegyzendő, hogy ezen vogul számnévi szerkezetek szinte mindegyikének megvannak a tükörképek az osztjákban (l. Honti 1986: 76–77, 1993: 169–171, 173–175).

2.4. A mágikus 7 szerepe a vogulban és az osztjákban

Némelyek azzal számoltak, hogy a néphitben kétségtelenül mágikusnak minősülő számok garmadája egyikének, a 7-es számnak kitüntetett szám- és számnévrendszerebeli funkciója volt, vagyis hogy nyelvcsaládunkban (is) lehetett hetes szám- és számnévrendszer (erről l. Honti 1993: 37–38). „Die 7 nimmt im Aberglauben vieler Völker der Welt eine besondere Stellung ein, da sie vermutlich die verbreitetste magische Zahl ist. Dies aber führte nicht zur Entstehung des Siebener-Zahl(wort)systems, obwohl mehrere Sprachen dessen »verdächtig« wurden. »Ein Siebnersystem ist bis jetzt nicht bekannt« (Michel 1941: 8). Sommer wußte anscheinend nichts von der Ansicht der Finnougristen und Paläosibiristen, daß es in diesen Sprachen einst ein Siebener-System gegeben habe, als er äußerte: »Es ist meines Wissens noch niemandem eingefallen, die „ausgezeichnete“ und „heilige“, aber rechnerisch praktisch unbequeme Zahl „Sieben“ jeweils als Grundlage zu einem Siebenerzählungssystem oder umgekehrt als Herleitung aus einem solchen zu betrachten« (Sommer 1950: 64). »Кажущаяся независимость числа 7 как магического от счетных операций подкрепляясь тем, что сведений о семиричных системах до нас почти не дошло. Следы этой архаичной системы счисления теперь обнаруживаются в древнемонгольском... и кетском... языкшх, т. е. ... сравнительно на небольшом расстоянии« (Frolov 1974: 141). Als Argument für das Siebenersystem im Ketischen wurde vorgebracht, daß '8' und '9' bezogen auf '10', '18' und '19' auf '20', '80' und '90' auf '100' gebildet werden (Karger 1934: 231–232), und weiter: »Характерной особенностью енисейских языков (как и других того ареала) является семиричный счет, сказывающийся в совпадении основ о:н '7' и о:н 'много' и в сакральной роли числа '7'« (Ivanov 1976: 14). Nach

einer recht naiven Etymologisierung der Zahlwörter in den Jenissei-Sprachen gelangte auch Werner zu dem Schluß, daß in dieser Sprachfamilie nach dem Fünfersystem und vor dem Dezimalsystem das Siebenersystem in Gebrauch war (Werner 1976: 11)” (Honti 1993: 238, 36. jegyzet).

Az efféle tévhitet erősíthette a vogul nyelv is, amelyben ilyen, a folklórszövegekben használatos kifejezések találhatók: KU *kitsöät*, KM *kitsqät* ’vierzehn, „zwei sieben” (σ: 2 ' 7)’ (KM folklór) (KEM 397a, WV 2: 570, 571, 804, 215. jegyzet), KU *χu•rəm sġät*, KM *ku•rəmsġt* ’einundzwanzig (σ: 3 ' 7)’ (WV 2: 552, 553, 800, 153. jegyzet), So *χŷā^m sāt* ’dreimal sieben (σ: 3 ' 7)’, *sāt sāt* ’siebenmal sieben (σ: 7 ' 7)’ (WV 2: 56). Hogy mennyire mágikus szám a 7, és hogy mennyire erős e számnak a mágikus erejébe vetett hit, a következő idézet is bizonyítja: So *χansāη sātġy nōmġlum*, *iāηG sātġy nōmġlum* ’ich erachte es eines bunten Siebenopfers wert, ich erachte es eines weißen Siebenopfers wert’ (WV 1: 34, 387, 2. és 3. jegyzet, 7: 311).

Az osztjákban is bőségesen adatolva van ez a sok más nyelvből is ismert jelenség, amelyről Patkanov szólt részletesen, aki ugyancsak egy hajdani hetes szám- és számnévrendszer emlékét látta benne: „Dass bei den Ostjaken einst das Siebenersystem vorherrschte, wird noch durch eine zweite Form von Vielfachen der Sieben bestätigt, welche sich hie und da in alten Märchen und Sagen erhalten hat. Ausser den jetzt gebräuchlichen Formen *ħeda-χat-joη* – ’14’ (eig.: ’vier der zweiten zehn’), *χūs-ei* ’21’ (eig.: ’zwanzig-eins’), *tābet-joη tābet* ’77’ (eig.: ’siebzig-sieben’), finden sich zuweilen ältere Formen, wo sich die Zahl 7 – *tābet* als Multiplicand unverändert erhalten hat; 14 z. B. wird durch *kāt tābet* – ’zwei siebener’, 21 durch *χūdem tābet* ’drei siebener’, 49 durch *tābet tābet* – ’sieben siebener’ ausgedrückt, ganz wie im Russischen *семь седьмичь*” (Patkanov 1897: 39). „Denselben Werth hatten bei den Ostjaken auch die Vielfachen der Sieben, also 14, 21, 49, 77 u. s. w., welche in diesem Falle gewöhnlich durch die zweite Formel wiedergegeben werden. So z. B. essen die Ostjaken 7 – 14 – 21 Fliegenschwämme. Die Erde hat nach ihrer Vorstellung eigentlich nicht sieben, sondern sieben mal sieben (= 49) Weltgegenden (*tābet tābet mig suη*), zu Ehren des Bären sind 77 Lieder verfasst worden u. s. w.” (Patkanov 1897: 40).

Ennek kapcsán l. még a 3. pontot, amelyben az alapnyelvi számnévrendszer-ről esik szó.

2.5. Vogul disztributív számnevek

Ugor kori sajátosság lehet a disztributívuszi funkciójú számnévismétlés: KU *kitkit*, KM *ki•tkit*, So *ki•t kit* ’(jeweils) zwei’, So *tāβ ki•t kit sōlkòβil mānaβn mis* ’er gab uns zwei Rubel (?jedem von uns)’ (KEM 396a), vö. magyar *két-két forintot adott nekünk*.

2.6. Kollektív számnevek

A szamojéd kapcsán szó esett a gyűjtő vagy kollektív számnevekről, avagy számállapot-határozókról (1.2.3.). A kollektív és a nem-attributív számnevek funkcionálisan rokonok, ezért nem csoda, hogy a kamasz 'kettő' végződésével a magasabb értéket kifejező számnevek a 'kettő' duálisjelével képződnek. A kollektív számneveket a nyelvcsalád több tagja is *n* elemű raggal vagy képzővel alkotja meg. Kétségtelen, hogy a jurák *sidehana* 'zwei zusammen' (Castrén 1854/1966: 202) a *sidea*, *side* '2' lokatívuszragos alakja. A jurákéhoz hasonló, *n*-nel képzett számnevek vannak a vogulban és a magyarban is. Mivel ez a kategória a 'kettő' révén rokonságot mutat a nem-attributív számnevekkel (a kamaszban a 'kettő' duálisjele terjedt át a magasabb értéket kifejező számnevekre ilyen funkcióban!), talán szükséges megemlíteni, miként fejeződnek ki ezek az ugor nyelvekben.

A magyarban ezek *-en/-an* szuperesszívuszraggal képződnek, pl. *öten*, *hatan* stb.

A vogulban ez az *-ən/-nə* latívuszraggal történik, vö. LM „Collectiv számnevek: *kitän* 'ketten', *khürēmän* 'hárman', *ñilän* 'négyen', *ätne*, *khätne*, *soätne*...” (Munkácsi 1894b: 121), KU *kitäynə mənimə* 'wir gehen zu zweit' (Liimola 1963: 153, az *n* ragról l. 155), KU *kitäynə*, KM *ki'täynə*, KO *kitäynə*, P *kitəynə*, VNK *kitänə*, VS *kit'änə*, LO *kitiyn* ['zu zweit'], KU *χürəmnə*, KM *ku'rəmnə*, P *kūr^mməñ*, VNZ *kürmān*, *kūr^mməñ*, VNK *kürəməñ*, *kürəməñə*, VS *kürmmēnə*, LU *kūr^mmān*, LO *^kχūrman* ['zu dritt'], TJ TČ *ñil'ñ*, KU *ñälänə*, KM *ñä'lä'n*, P *ñiləñ*, VNZ *ñilēñ*, VNK *ñil'ēñ*, LU *ñilēñ*, LO *ñilän* 'zu viert', TJ *ε'tnä*, TČ *ε'tnä*, KU *ätne*, KM *ä'tne*, P *ə'tne*, VNZ *ä'tnä*, VNK *ätne*, VS *ä'tnä*, LU *etne*, LO *a'tnä* 'zu fünft', TJ *katnä*, TČ *kätnä*, KU *χōtnə*, KM *kō'tne*, P *ko'tnä*, VNK *kōtnə*, VS *ko'tnä*, LU *kōtnə*, LO *^kχōtnə* 'zu sechst' (Liimola 1963: 153).

A vogulban a (nem-attributív) számnévhez csatlakozó *-l* insztrumentálisuszraggal is alkotható ilyen számnév, pl. T „Collectiv számnevek: *kitkil* (pl. *māñ kitkil minäsu* 'mi ketten mentünk...'), *khōrməl* 'hárman'...” (Munkácsi 1984b: 287), TJ TČ *kitkəl* 'zu zweit' (KEM 397a), TJ TČ *kōrmə•l* 'zu dritt' (KME 353a), So *ñi'läl* 'je viert, zu viert' (KEM 536b); vö. magyar *kettesével*, *hármassával*, *ötösével* stb.

Trj *kitnti*, Kam *kitntä*, Keu *kītntä*, DN *kētəntä*, DT *kātəntä*, KoP Kr *kātntä* 'оба; beide', Ni Š *kītəmtak*, Kaz *kītəmtak*, *kītntak*, Sy *kīməntak*, *kīntak*, O *kitəmtāk* 'оба; beide' (DEWOS 696), Ag UAg Trj J *kitənti* 'оба', UJ *kitənti*, Sal *kitəntə*, lin *kitənti* (sic!) *məñəγəñ* 'они оба ушли' (Terëškin 1981: 115). E számnévi alakokban gyaníthatólag a **-mət* sorszámnévképző rejlik, az ezt követő elemekben pedig talán az **-əkl/*-əγ*, **-kəz/*-γz* transzlatívuszrag (ezt illetően vö. Sauer 1967: 190–191) enyészett el. „Ennél magasabb gyűjtő számnevek csak délről ismeretesek: DT Ko *χutmetat* 'mind a három', DT *ñētχetat*, Ko *ñētetat* 'mind a négy', DT Ko *wetetat* 'mind az öt', amelyek *etat* elemében az *et* a t. sz.

3. sz. birtokos személyjellel, az *at* pedig az instructivusraggal azonos” (Honti 1986: 78; ez utóbbihoz vö. az előző bekezdést).

A Trj J *kitatá* ’оба; beide’ (PD 75, DEWOS 696) inkább disztributív, semmint gyűjtő számnév, vö. V *əjəməł* ’по одному’, *кутəməł* ’по два’, *қолмəтəл* ’по три’, *н’əлмəтəл* ’по четыре’, *вəтəтəл* ’по пяти’, *қутəтəл* ’по шести’, *ләвтəтəл* ’по семи’, *н’ылғəтəл* ’по восьми’ stb. (Terėškin 1961: 62–63), KoP *əjətət* ’einzeln’ (PD 21). Ezek *-atá*, *-ətəl*, *-tət* disztributívusraggal alakultak (vö. Honti 1986: 61, 79).

Még I. a ’kettő’-vel funkcionálisan valamelyest rokon osztják gyűjtő (kollektív) és az osztó (disztributív) számneveket: Honti 1986: 78, 79.

2.7. Orosz jövevényszámnév a vogulban

A VNZ *kittjšjā* ’2000’ (KEM 397a) *tjšjā* eleme az orosz *тысяча* ’1000’ átvétele. Tudtommal egyedüli adat.

3. Az uráli tízes számnévrendszerről

Napol’skih naivságoiktól hemzsegő cikkekben nyilvánít véleményt egyebek közt az uráli számnevekről. Szinte minden írása a gátlástalan omnicomparatismusnak a megnyilvánulása. Ezekről is szólok röviden, és idézek is belőlük.

Václav Blažek könyvét¹⁵ kommentáló cikkében egyebek közt ez olvasható: „In Summary, V. Blažek’s analysis of the Uralic numerals seems to be opposite to L. Honti’s: the first is too optimistic and overambitious and therefor facing a danger not to be accepted seriously by most of the Uralists, the second – too conservative and essentially compilative and, therefore, forming an illusion of final knowledge (i. e. end of science). Being sure there are a lot of unsolved problems which are to be and can be solved, but not ready to accept the superficial Nostratic approach. I dare to suggest a step towards a bit more deep and historically and culturally relevant analysis of the Uralic numerals taking into consideration the possibility of reconstructing the evolution of the counting System (following in general the way presented in Kovács 1960) and using the etymologies verified by the methods of traditional Uralistics and those recently suggested by V. Blažek, which fit in the established phonetical correspondences and also the typological parallels from the very useful and stimulative book by V. Blažek” (Napol’skich 2003: 52). – Meg kell elégednem azzal, hogy a nyelvészekre hagyom, döntsék el, jogos-e Napol’skih kritikája...

Valamikor Kovács Ferenc értekezett a finnugor nyelvek egyik, ’20’ jelentésű számnevéről, az alapnyelvi számnevek együtteséről és az alapnyelvi számnév-

¹⁵ Blažek 1999.

rendszeréről. Ennek kapcsán keletkezett a most idézendő állásfoglalás: „Kovács (1960, 126) hit upon the right thing when he wrote: »the respective numerals in the Fenno-Ugric and Samoyedic languages have sprung from separate beginnings, have been developed in ways totally unconnected with each other, and constitute two systems entirely independent of each other«. It should also be added that the FU decimal numeral systems developed and appeared under strong IE influence, as it can be seen from the IE origin of FU words for 'hundred' and 'thousand' and from later borrowings of 'ten' into Proto-Permian and Hu. from Ir. and of 'thousand' into Finnic from Germanic (see complete review in Honti 1993). The Toch. numeral System, in turn, also had such significance for their non-IE neighbours to be borrowed: cf. the Toch. origin of Turkic 'four', 'five', 'twenty', 'ten thousand' and, perhaps, 'eight' (Róna-Tas 1986). There is nothing surprising in the hypothesis of borrowing a numeral significant for both Uralic and IE cultures such as 'seven' into three Uralic subgroups from different IE languages. The time when these borrowings were likely to have taken place – from the beginning of the 2nd millennium BC... to the middle of the 1st millennium BC..., into PS may be later, up till first centuries AD)¹⁶ – was apparently the time of the final formation of the decimal numeral Systems in the Uralic languages” (Napolskikh 1995: 126). – Megjegyzések:

(1) Nyomat sem találtam írásában annak, hogy a szerző bebizonyította volna, hogy a finnugor tízes számnévrendszer erős indoeurópai hatásnak köszönheti létét.

(2) A finnugristák tudni szokták, hogy a finnségi az 'ezer' jelentésű szót (vö. pl. fi. *tuhát*) nem a germánból, hanem a baltiból vette át (l. pl. SSA 3: 318). A szerző ezen állítása azért is meglepő, mert ezt a képtelenséget állítólag az én számnévi monográfiámban (is) megtalálta (de l. Honti 1993: 126). Egyébként nem közli, könyvem mely oldalairól származnak információi...

(3) A szerző sajnálatos módon elfelejtette az olvasó tudomására hozni, Róna-Tas iii + 270 oldalas könyvének melyik oldalán van az általa hivatkozott állítás, szerettem volna ugyanis ellenőrizni...

(4) A finnugor és különösen az ugor számnévrendszerrel l. a Honti 2003: 179. oldalon (is) előadottakat.

Kovács Ferenc valóban nem számolt alapnyelvi számnévrendszerrel, még az ún. absztrakt számnevek létezését is kétségbe vonta, ami nyilvánvalóan az uráli nyelvek adatainak teljes negligálását jelenti, vö.

(1) „... in respect of the Uralic period, one has to assume the existence even at that early period of some system of counting, for, on the concurrent evidence of ethnographic investigations, peoples living at the primitive,

¹⁶ Sajnos, nem találok, hol nyitotta a szerző ezt a zárójelent.

neolithic, stage of civilisation do use certain words denoting quantities. In this respect, as we shall see, some etymological relationship might, perhaps, be found to exist between the Fenno-Ugric and the Samoyedic languages. Naturally, these cannot but be some faint traces, since it is conditions that prevailed many thousand years ago that are here involved. One must bear in mind, therefore, that these traces are of only a hypothetical value. [Bekezdés] 7. Now, on the basis of the foregoing, the next question we should ask ourselves may be formulated as follows: What quantity-denoting words may be assumed as having existed at the primitive, neolithic, stage of civilisation of the Uralic period at all? [Bekezdés] It has been pointed-out above that the possibility of abstract numerals, in the sense as they are interpreted today, having existed in that period must be ruled out altogether. Higher forms of numerals and numeral systems were created as the necessity of counting things arose. It would be difficult to imagine that the primitive Uralic man should have been aware of any particular need of counting. If he was obliged to count objects, he would in all likelihood use a different method of counting from what we have. [Bekezdés] If we are to form some idea of the method of counting used by the primitive man of the Uralic period, we have to turn to analogies that are most likely to bear comparison with that method. The numerals of the so-called primitive languages would appear to furnish a suitable means for this purpose. According to the almost unanimous testimony of these numerals, at the time when the concept of numbers begins to emerge, the fingers (and the toes), other parts of the human body, as well as gestures associated with the counting operation, are of primary importance” (Kovács 1960: 122–123; kiemelve az eredetiben, H. L.).

(2) „To summarize what has been, expounded so far: (i) Attempts made over the last one hundred years or so at comparing the Fenno-Ugric with the Samoyedic numerals have yielded nothing but the negative result that no definite relationship can be ascertained between the numerals of the two families of languages; the existence, therefore, of »common Uralic numerals« must be ruled out. (ii) The respective numerals of the Fenno-Ugric and the Samoyedic languages have sprung from separate beginnings, have been developed in ways totally unconnected with each other, and constitute two systems entirely independent from each other. (iii) It would be unhistorical to assume the existence in the primitive Uralic period of abstract numerals; only the most primitive forms of counting can at best be assumed as having existed in the Uralic period, parts of the human body supplied the basis of counting in the same way as they are used in other societies at an equally primitive stage of civilisation” (Kovács 1960: 126–127). „The stage of civilisation at which the Uralic primitive people lived could be, at best, neolithic. It would be unhistorical to assume abstract numerals, or even numeral systems, as

having existed at such an early, primitive stage of civilisation” (Kovács 1960: 128; én emeltem ki, H. L.). Megjegyzéseim:

(1) A primitív körülmények közt élő népek is ismerik a számolás tudományát (vö. Honti 1993: 25–31, 231, 13. jegyzet).

(2) Minden kétséget kizáróan azonos a ’2’ jelentésű számnév az uráli nyelvekben (l. pl. Honti 1993: 84–90), esetleg a finn-permi és a szamojéd ’7’ is összefügghetnek egymással (l. Honti 1993: 106, még vö. Kulonen 1996: 221), tehát legalább egy közös finnugor–szamojéd számnévet ismerünk. A finnugor ’5’ és a szamojéd ’10’ etimológiai kapcsolatát azonban kizártnak tartom a már korábbi írásaimban felsorolt érvek értelmében (l. pl. Honti 1993: 93–94).

(3) A nyalábban (Bündel) való számolás is voltaképpen a szám- és számnévrendszer egy változata, ez pedig a primitív körülmények közt élő népek körében is megvan (vö. Honti 1993: 39, 236–242, 37. jegyzet).

(4) A nem nyelvész Zichy István is felismerte a tízes számnévrendszer régiségét, bár ő csak az ugor korról szólt ezzel kapcsolatban: „Számolás, hosszérték, időmérés, mindezen fogalmak ismertek voltak már a magyar–ugor korban. *Olvas* (meg-*olvas*) szavunk a számolás műveletét jelölte. *Egy, két* (kettő), *három, négy, öt, hat, hét, nyolc, húsz, harminc, negyven, ötven, száz* szavaink pedig a tízes számrendszer fejlett ismeretéről tanuskodnak” (Zichy 1923: 23, 2005: 46; az eredetiben részben kiemelve, H. L.).

(5) Szakmánk egy régi, kiemelkedő képviselője, Setälä pedig – okkal – a finnugor korra vetítte vissza a tízes számnévrendszer meglétét: „L u k u j ä r j e s - t e l m ä s t ä on mainittava, että suomalais-ugrilaisissa kielissä ovat lukusanat 1–6 yhteiset; todennäköisesti on kuitenkin kymmenjärjestelmä ollut vallassa, vaikkakin lukusanojen nimet vaihtelevat; kymmentä näkyy nimitetyin nimenomaan *luvun* nimellä, oli olemassa yhteinen nimitys *sataakin* varten, vieläpä ’tuhannellekin’ on suomalais-ugrilaisissa kielissä vanhoja nimityksiä” (Setälä 1926: 139, Trócsányi 1916: 196; kiemelés az eredetiben, H. L.; hasonlóan: Setälä 1917: 490).

Napol’skih egy viszonylag friss művében is a fenti dezinformációkat terjeszti (Napol’skih 2012). Melléfogásait közreadó régebbi írásainak némelyikét korábban már kommentáltam, pl. „... danach hat aber Napol’skich in einem langen Aufsatz für den tocharischen Ursprung des samojedischen Zahlwortes [für ’sieben’, H. L.] zu argumentieren versucht (Napol’skich 1995); wie erfolgreich er dies getan hat, lassen Widmers Kommentare klar sehen (Widmer 2002), deren Titel an sich schon sehr vielsagend ist” (Honti 2004–2005: 185). Quod erat demonstrandum...

Irodalom

- Ahlfqvist, August (1880), Über die Sprache der Nord-Ostjaken. Forschungen auf dem Gebiete der ural-altaischen Sprachen. Finnische Literaturgesellschaft, Helsinki.
- Balandin, A. N. – Vahruševa, M. P. [Баландин, А. Н. – Вахрушева, М. П.] (1957), Мансийский язык. Учпедгиз, Ленинград.
- Benkő Loránd (szerk.) (1970), A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Második kötet. H-Ó. Akadémiai Kiadó, Budapest. = TESz 2.
- Benkő, Loránd (Hrsg.) (1993), Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Band I. A–Kop. Akadémiai Kiadó, Budapest. = EWUng 1.
- Benkő, Loránd (Hrsg.) (1994), Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Band II. Kor–Zs. Akadémiai Kiadó, Budapest. = EWUng 2.
- Bereczki, Gábor (1992), Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte II. Studia Uralo-Altica 34.
- Blažek, Václav (1999), Numerals. Comparative-Etymological Analyses and Their Implications (Saharan, Nubian, Egyptian, Berber, Kartvelian, Uralic, Altaic and Indo-European languages). Masarykova Univerzita v Brně, Brno.
- Castrén, M. Alexander (1854/1966), Grammatik der samojedischen Sprachen. Uralic and Altaic Series 53. Indiana University – Mouton & Co., St. Petersburg / Bloomington – The Hague.
- Castrén, M. Alexander (1855/1974), Wörterverzeichnisse aus den samojedischen Sprachen. Samojedisch–deutsch, deutsch–samojedisch. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften / Rosenkilde und Bagger, St. Petersburg / Kopenhagen.
- DEWOS = Steinitz 1966–1993.
- DJ = Donner – Joki 1944.
- Donner, Kai – Joki, Aulis J. (1944), Kamassisches Wörterbuch nebst Sprachproben und der Hauptzügen der Grammatik. LSFU VIII. = DJ.
- Donner, Kai – Sirelius, U. T. – Alatalo, Jarmo (2004), Sölkupisches Wörterbuch aus Aufzeichnungen von K. D., U. T. S. und J. A. Zusammengestellt und herausgegeben von J. A. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXX. = DSA.
- DSA = Donner et al. 2004.
- Erdélyi, István (1969), Selkupisches Wörterverzeichnis. Tas-Dialekt. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- EWUng 1 = Benkő 1993.
- EWUng 2 = Benkő 1994.
- Finciczky István (1928–1930), A vogul névmások. Nyelvtudományi Közlemények 47: 365–398.
- Fodor István (1986), *Tizenegy-tizenkilenc, huszonegy-huszonkilenc* szláv tükörszó? Nyelvtudományi Közlemények 88: 189–195.
- Fodor, István 1987. Stammen die ungarischen Zahlwörter *tizenegy–tizenkilenc* '11–19' und *huszonegy–huszonkilenc* '21–29' als strukturelle Lehnbildungen aus dem Slawi-

- schen? In: Benda, Kálmán – Szabó T., Attila – Glassl, Horst – K. Lengyel, Zsolt (Hrsg.), *Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó. Trofenik, München.* 317–325.
- Frolov, B. A. [Фролов, Б. А.] (1974), *Числа в графике палеолита.* Наука, Новосибирск.
- Gevlič, N. V. [Гевлич, Н. В.] (1969), *Образование количественных и порядковых числительных в обских диалектах селькупского языка.* In: Dulson, A. P. (szerk.) [Дульзон, А. П. (отв. ред.)] *Происхождение аборигенов Сибири и их языков. Материалы межвузовской конференции 11–13. мая 1969 г.* Издательство Томского университета, Томск. 71–73.
- Greenberg, Joseph H. (1978), *Generalizations About Numeral Systems.* In: Fergusson, Charles A. – Moravcsik, Edith A. (eds), *Universals of Human Language. Volume 3. Word Structure.* Stanford University Press, Stanford. 249–295.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.) (1983), *Nyelvművelő kézikönyv. I. kötet.* A–K. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hall, Robert A. jr. (1938), *An Analytical Grammar of the Hungarian Language. Supplement to Language, Journal of the Linguistic Society of America. Vol. 14, No. 2, Supplement, April–June, 1938. Language Monograph No. 18.* Linguistic Society of America, Baltimore.
- Helimskij, E. A. [Хелимский, Е. А.] (1980a), *Атрибутивная и неатрибутивная формы числительного 'два'.* Советское финно-угроведение 16: 6–10.
- Helimskij, E. A. [Хелимский, Е. А.] (1980b), *Существительные.* In: Kuznecova et al. 1980: 159–202.
- Helimskij, E. A. [Хелимский, Е. А.] (1980c), *Числительные.* In: Kuznecova et al. 1980: 285–288.
- Helimskij, E. A. [Хелимский, Е. А.] (1980d), *Послелогои.* In: Kuznecova et al. 1980: 314–324.
- Helimskij, E. A. [Хелимский, Е. А.] (1982), *Древнейшие венгерско–самодийские языковые параллели (Лингвистическая и этногенетическая интерпретация).* Наука, Москва.
- Honti László (1979), *Az őszotják affrikáták történetéhez.* Nyelvtudományi Közlemények 81: 71–88.
- Honti, László (1982), *Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe.* Bibliotheca Uralica 6. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Honti László (1986), *Chrestomathia Ostiacica. 2., változatlan kiadás.* Tankönyvkiadó, Budapest. (Első kiadás: 1984.)
- Honti, László (1988), *Die wogulische Sprache.* In: Sinor, Denis (ed.), *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences. Handbuch der Orientalistik. E.* J. Brill, Leiden – New York – København – Köln. 147–171.
- Honti, László (1993), *Die Grundzahlwörter der uralischen Sprachen.* Bibliotheca Uralica 11. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Honti, László (1997), Numerusprobleme (Ein Erkundungszug durch den Dschungel der uralischen Numeri). *Finnisch-Ugrische Forschungen* 54: 1–126.
- Honti, László (1999), Az obi-ugor konsonantizmus története. *Studia Uralo-Altaica. Supplementum* 9. JATE, Szeged.
- Honti, László (2003), Числительные в угорских языках. *Linguistica Uralica* 39: 175–182.
- Honti, László (2004–2005), Meinungen und Gegenmeinungen über den Zahlwortschatz der uralischen Sprachen (Ergänzungen zu meiner Monographie). *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 28–29: 183–192.
- Honti, László (2008), Haben die Ungarn das Zählen von den Slawen erlernt? Nochmals zum Ursprung des ung. *tíz-en-egy* usw. '11, d. h.: 1 auf der 10' usw. In: Dekker, Kees – MacDonald, Alasdair – Niebaum, Hermann (eds), *Northern Voices. Essays on Old Germanic and Related Topics, Offered to Professor Tette Hofstra*. Peeters, Leuven – Paris – Dudley, MA. 295–311.
- Ivanov, Vjač. V. [Иванов, Вяч. В.] (1976), Типология числительных первого десятка в языках Сибири и Дальнего Востока. In: *Происхождение аборигенов Сибири и их языков*. Томск. 12–14.
- Janhunen, Juha (1977), Samojedischer Wortschatz. *Gemeinsamojedische Etymologien. Castrenianumin toimitteita* 17.
- Kannisto, Artturi (1908), Beiträge zur wogulischen Folklore und Dialektenkunde. *Finnisch-ugrische Forschungen, Anzeiger* 8: 162–205.
- Kannisto, Artturi (1919), Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Wogulischen vom qualitativen Standpunkt. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 46.
- Kannisto, Artturi – Eiras, Vuokko – Moisio, Arto (2013), *Wogulisches Wörterbuch*. Gesammelt und geordnet von A. K., bearbeitet von V. E., herausgegeben von A. M. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXXV*. = KEM.
- Kannisto, Artturi – Liimola, Matti (1951), *Wogulische Volksdichtung gesammelt und übersetzt von A. K. bearbeitet und herausgegeben von M. L. I. Band. Texte mythischen Inhalts*. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 101. = WV 1.
- Kannisto, Artturi – Liimola, Matti (1955), *Wogulische Volksdichtung gesammelt und übersetzt von A. K. bearbeitet und herausgegeben von M. L. II. Band. Kriegs- und Heldensagen*. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 109. = WV 2.
- Kannisto, Artturi – Liimola, Matti (1956), *Wogulische Volksdichtung gesammelt und übersetzt von A. K. bearbeitet und herausgegeben von M. L. III. Band. Märchen*. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 111. = WV 3.
- Kannisto, Artturi – Liimola, Matti – Eiras, Vuokko (1982), *Wogulische Volksdichtung gesammelt und übersetzt von A. K. VII. Band. Wörterverzeichnis zu den Bänden I–VI, bearbeitet von M. L., herausgegeben von V. E. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 180. = WV 7.

- Karger, N. K. [Каргер, Н. К.] (1934), Кетский (енисейско-остяцкий) язык. In: Prokof'ev, G. N. szerk. [Прокофьев, Г. Н. (ред.)], Языки и письменность народов Севера 3. Государственное учебно-педагогическое издательство, Москва – Ленинград. 233–238.
- Karjalainen, K. F. – Toivonen, Y. H. (1948), Ostjakisches Wörterbuch I–II. Lexica Societatis Fenno-Ugricae X. = КТ.
- Kartina, A. I. [Картина, А. И.] (1955), Именное словообразование в современном мансийском языке. Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Ленинград.
- Katzschmann, Michael (2008), Chrestomathia Nganasanica. Texte – Übersetzung – Glossar – Grammatik. Books on Demand, Norderstedt.
- КЕМ = Kannisto et al. 2013.
- Kovács, Ferenc (1960), Some Remarks on Uralic Numerals. Acta Linguistica Hungarica 10: 117–129.
- КТ = Karjalainen – Toivonen 1948.
- Kulonen, Ulla-Maija (1993), Suomalais-ugrilaisista **mo-* ja **mu-* pronomiivartaloista. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 215: 195–201.
- Kulonen, Ulla-Maija (toim.) (1995), Suomen sanojen alkuperä. 2. L–P. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki. = SSA 2.
- Kulonen, Ulla-Maija (1996), Ein Meilenstein in der uralischen Zahlwortforschung (László Honti: Die Grundzahlwörter der uralischen Sprachen). Finnisch-Ugrische Forschungen 53: 218–223.
- Kulonen, Ulla-Maija (toim.) (2000), Suomen sanojen alkuperä. 3. R–Ö. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki. = SSA 3.
- Kuznecova, A. I. – Helimskij, E. A. – Gruškina, E. V. [Кузнецова, А. И. – Хелимский, Е. А. – Грушкина, Е. В.] (1980), Очерки по селькупскому языку. Тазовский диалект. Том I. Издательство Московского университета, Москва.
- Künnap, Ago (1971), System und Ursprung der kamassischen Flexionsuffixe. I. Numeruszeichen und Nominalflexion. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 147.
- Künnap, Ago (1976a), Kamassilaisia tekstejä I. Fenno-Ugristica 2. Tartu.
- Künnap, Ago (1976b), Kamassilaisia tekstejä II. Fenno-Ugristica 3. Tartu.
- Lehtisalo, T. (1956), Juraksamojedisches Wörterbuch. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XIII.
- Liimola, Matti (1963), Zur historischen Formenlehre des Wogulischen. I. Flexion der Nomina. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 127.
- Michel, Walter (1941), Die Entstehung der Zahlen. Francke, Bern.
- Mikola, Tibor (1995), Morphologisches Wörterbuch des Enzischen. Studia Uralo-Altai-ca 36.
- МК = Munkácsi – Kálmán 1986.
- Munkácsi Bernát (1887–1890), A vogul nyelvjárások szóragezása. Nyelvtudományi Közlemények 21: 321–400, 435–455.

- Munkácsi Bernát (1890–1891), A vogul nyelvjárások szóragozása. Nyelvtudományi Közlemények 22: 1–80.
- Munkácsi Bernát (1893), A vogul nyelvjárások szóragozása. Nyelvtudományi Közlemények 23: 353–402.
- Munkácsi Bernát (1894a), A vogul nyelvjárások szóragozása. Nyelvtudományi Közlemények 24: 6–30, 152–167, 306–333.
- Munkácsi Bernát (1894b), A vogul nyelvjárások szóragozásukban ismertetve. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Munkácsi, Bernát – Kálmán, Béla (1986), Wogulisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó, Budapest. = MK.
- Napol'skikh, V. V. (1995), Uralic 'seven'. Journal de la Société Finno-Ougrienne 86: 119–128.
- Napol'skikh, Vladimir (2003), Uralic numerals: is the evolution of numeral system reconstructable? (Reading new Václav Blažek's book on numerals in Eurasia.) Linguistica Uralica 39: 43–54.
- Napol'skikh, V. V. [Напольских, В. В.] (2012), реконструкция числительных и реконструкция систем счисления: уральские языки. In: Ahmetova, M. V. (szerk.) [Ахметова, М. В. (ред.)], Числа в системе культуры. Сборник статей (Традиция – текст – фольклор: Типология и семиотика). РГГУ, Москва. 197–219.
- Paasonen, H. – Donner, Kai (1926), Ostjakisches Wörterbuch nach den Dialekten an der Konda und am Jugan. Lexica Societatis Fenno-Ugricae II. = PD.
- Paasonen, Heikki (1965), Ostjakische grammatikalische Aufzeichnungen nach den Dialekten an der Konda und am Jugan von H. P. Bearbeitet, neu transkribiert und herausgegeben von E. Vértes. Journal de la Société Finno-Ougrienne 66/2.
- Patkanov, Serafim (1897), Die Irtysch-Ostjaken und ihre Volkspoesie. I. Teil. Ethnographisch-statistische Übersicht. Académie Impériale des sciences, St. Petersburg.
- PD = Paasonen – Donner 1926.
- Prokof'ev, G. N. [Прокофьев, Г. Н.] (1935), Селькупский (остяко-самоедский) язык. Часть первая. Селькупская грамматика. Труды по лингвистике. Том IV, часть 1. Издательство Института народов Севера ЦНК СССР, Ленинград.
- Prokof'ev, G. N. [Прокофьев, Г. Н.] (1937), Селькупский (остяко-самоедский) язык. In: Prokof'ev, G. N. (szerk.) [Прокофьев, Г. Н. (ред.)], Языки и письменность народов Севера I. Государственное учебно-педагогическое издательство, Москва – Ленинград. 91–124.
- Prokofjew, G. (1931), Materialien zur Erforschung der Ostjak-Samojedischen Sprache. Die Tasovsche Mundart. Ungarische Jahrbücher 11: 91–98.
- Rédei Károly (1985), Szófejtések. Nyelvtudományi Közlemények 87: 209–216.
- Rédei, Károly [Hrsg.] (1988) Uralisches Etymologisches Wörterbuch. Band I. Uralische und finnisch-ugrische Schicht. Akadémiai Kiadó – Otto Harrassowitz, Budapest – Wiesbaden. = UEW 1.

- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (1973), Мансийский (вогульский) язык. Наука, Москва.
- Rombandeeva, E. I. – Vahruševa, M. P. [Ромбандеева, Е. И. – Вахрушева, М. П.] (1984), Мансийский язык. Издание второе, переработанное. Просвещение, Ленинград.
- Róna-Tas, András (1986), Language and History. Contributions to Comparative Altaistics. *Studia Uralo-Altaica* 25. JATE, Szeged.
- Salminen, Tapani (1998), A Morphological Dictionary of Tundra Nenets. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* XXVI.
- Sauer, Gert (1967), Die Nominalbildung im Ostjakischen. *Finnisch-Ugrische Studien* V. Akademie Verlag, Berlin.
- Setälä, E. N. (1917), Suomensukuisten kansojen esihistoria. In: Ruuth, J. W. (toim.), *Maailmanhistoria* 2. Tietosanakirja-osakeyhtiö, Helsinki. 476–516.
- Setälä, Emil Nestor (1926), Suomensukuisten kansojen esihistoria. In: Kannisto, A – Setälä, E. N. – Sirelius, U. T. – Wichmann, Yrjö (toim.), *Suomen suku*. I. nidos. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki. 120–189.
- Sommer, Ferdinand (1950), Zum Zahlwort. *Sitzungsberichte der Bayrischen Akademie der Wissenschaften* 1950/7.
- SSA 2 = Kulonen 1995.
- SSA 3 = Kulonen 2000.
- Steinitz, Wolfgang (1966–1993), Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. Lieferung 1–15. Akademie-Verlag, Berlin. = DEWOS.
- Szabó Dezső (1904), A vogul szóképzés. *Nyelvtudományi Közlemények* 34: 417–457.
- Tereščenko, N. M. [Терещенко, Н. М.] (1965), Ненецко–русский словарь. Советская энциклопедия, Москва.
- Tereščenko, N. M. [Терещенко, Н. М.] (1966), Энецкий язык. In: Lytkin, V. I. – Majtinskaja, K. E. (szerk.) [Лыткин, В. И. – Майтинская, К. Е. (ред.)], *Финно-угорские и самодийские языки. Языки народов СССР* III. 438–457. Наука, Москва.
- Tereščenko, N. M. [Терещенко, Н. М.] (1973), Синтаксис самодийских языков. Простое предложение. Наука, Ленинград.
- Tereščenko, N. M. [Терещенко, Н. М.] (1979), Нганасанский язык. Наука, Ленинград.
- Terėškin, N. I. [Терёшкин, Н. И.] (1961), Очерки диалектов хантыйского языка. Часть первая. Ваховский диалект. Издательство АН СССР, Москва – Ленинград.
- Terėškin, N. I. [Терёшкин, Н. И.] (1981), Словарь восточнохантыйских диалектов. Наука, Ленинград.
- TESz 2 = Benkő 1970.
- Toivonen, Y. H. (1956), Über die syrjänischen Lehnwörter im Ostjakischen. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 32: 1–169.

Trócsányi Zoltán (1916), A finnugor népek őstörténete. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Az „Ethnographia” melléklete. XVII. évfolyam. (Új folyam: XII.) 190–209. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.

UEW 1 = Rédei 1988.

Wagner-Nagy Beáta (2002), Chrestomathia Nganasanica. *Studia Uralo-Altaica Supplementum* 10. SzTE Finnugor Tanszék – MTA Nyelvtudományi Intézet, Szeged – Budapest.

Werner, H. K. [Вернер, Г. К.] (1976), К этимологии числительного 'один' в енисейских языках. In: Происхождение аборигенов Сибири и их языков. Томск. 8–12.

Widmer, Paul (2002), *Nugae uralo-tocharicae*. *FUM* 24–25: 172–178.

WV 1 = Kannisto – Liimola 1951.

WV 2 = Kannisto – Liimola 1955.

WV 3 = Kannisto – Liimola 1956.

WV 7 = Kannisto et al. 1982.

Zichy István (1923), A magyarok őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. A magyar nyelv tudomány kézikönyve. I. kötet. 5. füzet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Zichy István (2005), A magyarok őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő.